

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sønderjysk Månedsskrift

7 • 2014

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af Historisk
Samfund for Sønder-
jylland i samarbejde
med Museum
Sønderjylland
og Kulturfokus

Pris for medlemskab
295 kr. årligt inkl. moms
og forsendelse.
Enkeltnumre 35 kr.
Særnumre 45 kr.

Ekspedition
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
Tlf. 74 62 46 83
hssdj@hssdj.dk
www.hssdj.dk

Kontortid
Mandag-torsdag 9-14

Redaktion
Kim Furdal (ansv.)
Museum Sønderjylland
ISL-Lokalhistorie
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
Tlf. 74 62 58 60
kifu@museum-
sonderjylland.dk

Lennart Madsen
Museum Sønderjylland
- Arkæologi Haderslev

Elsemarie Dam-Jensen
Museum Sønderjylland
- Kulturhistorie Tønder

© Sønderjysk Månedsskrift og forfatterne

Layout
Ove Kirketerp
Tekst & Design
Haderslev

Tryk
Mohrdeick Tryk A/S
Aabenraa

I dette nummer

Redaktionen 255

Flensburg og Trondheim: To byer i et internationalt netværk på 1600- og 1700-tallet . . . 256

Der var stærke handels- og slægtsmæssige bånd mellem Flensburg og Trondheim fra midten af 1600-tallet og ind i 1800-tallet. Professor ved Universitetet i Trondheim, Ida Bull ser her på de to byer, som del af et voksende internationalt netværk.

Højer-nettverket i Norge ca. 1700-21 263

I 1703 rejste Peter Høyer (1677-1721) fra Højer i Sønderjylland til Norge, hvor han endte sine dage som foged og materialeforvalter i Trondheim. Historiker ph.d. Ola Teige tegner et portræt af Peter Høyer og hans omfattende netværk i Højer og Norge.

Danske forbindelser - borgmester Hans Giertsen Busch 274

Mange af de sønderjyder, der kom til Norge, blev hurtigt gift ind i betydelige embeds- og købmandsfamilier som del af et vidtforgretnet netværk. Her fortæller slægtsforsker Ella Anne Segtnan Johansen om en af de tidlige eksempler på en emigrant, Hans Giertsen Busch (1585-1649), der tog til Norge fra Haderslev i begyndelsen af 1600-tallet.

Norske industriherrer fra Broagerland 280

I midten af 1800-tallet udvandrede flere entreprenante personer fra Broagerland til Norge, bl.a. brødrene Jebsen og Christian Petersen, hvis historie museumsinspektør på Cathrinesminde Teglværk Torben A. Vestergaard har set nærmere på.

Bognyt 287

Det sker - i Museum Sønderjylland 288

Bagsiden om forsiden 292

I en niche over indgangen til Badstuestræde 16 i Haderslev står en statue af lykkens gudinde Fortuna. Den ser ud som en marmorstatue, men dens ydre snyder. Der er tale om en støbejernsovn fra Norge. Museumsinspektør ved Bramminge Egnsmuseum Mogens Hansen fortæller her historien bag statuen.

Forsidebilledet: Lykkens gudinde Fortuna, Badstuestræde 16 i Haderslev. Foto: Lennart S. Madsen.

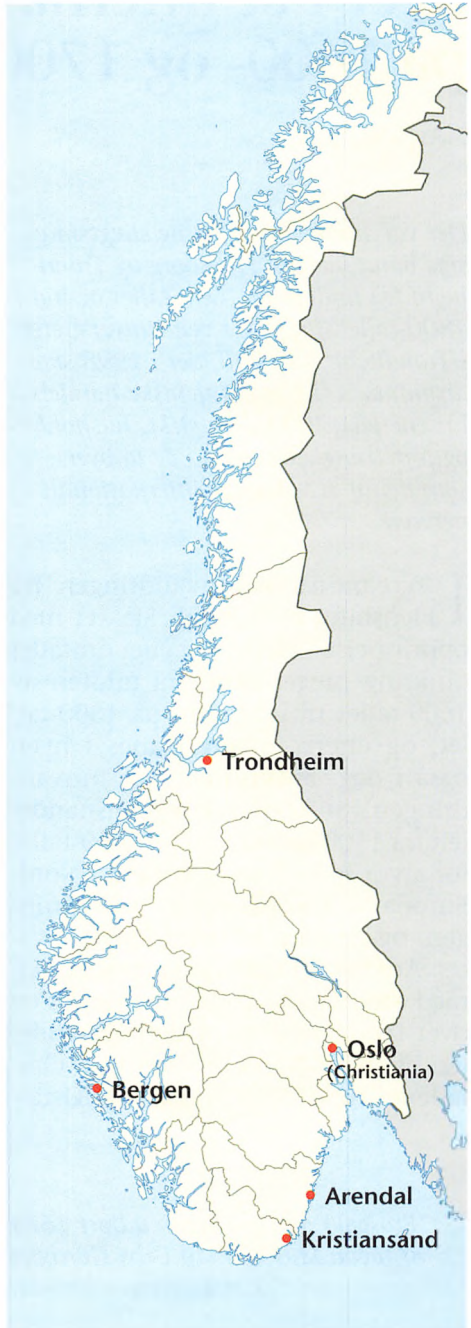
Norske gæster

TALLET 14 SYNES AT SUGE begivenheder til sig. Det mærker man i et ualmindeligt hektisk jubilæumsår set med sønderjyske briller, 1864 og udbruddet af Første Verdenskrig 1914, som næsten har skygget for markeringen af skoleforordningerne i 1814. Blandt de mange jubilæer har redaktionen valgt at sætte fokus på Norges udtræden af helstaten i 1814. Selv om markeringen fra dansk side har været til at overse, så er der i Sønderjylland særdeles gode grunde til at markere jubilæet.

Nok hører relationerne mellem de to dele af helstaten, hertugdømmet Slesvig og Norge til blandt de mere upågtede. Men det er ganske ufortjent. Der er ingen tvivl om, at der gennem århundreder har været væsentlige handelsforbindelser og tætte netværk af familie, venner og forretningsforbindelser mellem hertugdømmet og Norge. Men sporene er små og spredte, så de skal graves frem i et spredt og ofte omfangsrigt kilde materiale.

Mens forskningen i disse forbindelser er sparsom i Sønderjylland, så har interessen fra norsk side været større. For at markere skilsmissen og pege på et spændende og uopdyrket forskningsområde har redaktionen inviteret to norske historikere og en norsk slægtsforsker, som bl.a. har arbejdet med forbindelserne til Sønderjylland til at skrive i bladet. ■

Redaktionen

kort: <http://commons.wikimedia.org>

Flensburg og Trondheim: To byer i et internasjonalt nettverk på 1600- og 1700-tallet

Av Ida Bull

Der var stærke handels- og slægtsmæssige bånd mellem Flensburg og Trondheim fra midten af 1600-tallet og ind i 1800-tallet. Professor ved Universitetet i Trondheim, Ida Bull, der i 1998 skrev disputatsen 'De trondhjemske handels-husene på 1700-tallet: slekt, hushold og forretning', ser her på de to byer, som del af et voksende internationalt nettverk.

I TRONDHEIM ER innvandringen fra Flensburg godt kjent. Slechter med opprinnelse i Flensburg eller området omkring preget byen fra midten av 1600-tallet til langt inn på 1800-tallet, og etterkommere finnes i byen også i dag. Bakgrunnen for innvandringen var veksten i verdenshandelen fra 1500-tallet, som på 1600-tallet for alvor fikk virkninger også i Nord-Europa. I Europa vokste befolkningen, og dermed behovet for flere varer. Arbeidsdelingen ble mer utstrakt, med mer handel både innenlands og over landegrensene. I denne handelen ble også Norge trukket inn. Områdene rundt Nordsjøen og Øster-

sjøen fungerte som et felles handelsområde, med handelsbyer som knutepunkt. Flensburg og Trondheim var to av disse knutepunktene, der forbindelsen mellom de to ble særlig sterk, med mange personlige bånd.

Fjernhandel i vekst

I Norge var handelen i første omgang passiv, på den måten at utenlandske

URBS NORRIGIÆ CELEBERRIMA NIDROSIA.
 Aff. Truid en Herre Sjeh og Lyen
 jeg Trondhjems nævnt men være.
 Dens mæchtig Olus Truggenön
 Til Lyette sig til are: ...
 Ha mig en Nidros vend va
 Sig fjenden til mig
 Mandtend tilføjel hie.
 jeg mine Skel. p.

Prospekt af Trondheim udført 1674 af Jacob Maschius til Urbs Norrigiæ Celeberrima Nidrosia.

skippere og kjøpmenn handlet langs norskekysten og kjøpte opp fisk til den økende europeiske befolkningen og tømmer til økt husbygging og skipsbygging. Bare Bergen av de norske byene hadde en utenrikshandel av noen betydning på 1500-tallet. I Trondheim hadde man et jevnt småborgerskap, som til dels drev handel med byens viktigste eksportprodukt fisk, men utenrikshandelen gikk over Bergen, eller ble formidlet av hollendere og andre utenlandske kjøpmenn og skippere. På 1600-tallet endret dette seg. Eksporten fra Trondheim økte, ikke bare av fisk, men også av trelast og etter hvert av kobber. Det kom dermed i gang en regelmessig utenlandsk skipstrafikk på Trondheim, og en del kjøpmenn

slo seg ned i byen, som et fastboende borgerskap som spesialiserte seg nettopp på eksporthandelen. De opererte som mellommenn mellom fiskere, lokale fiskehandlere og lokale sageiere på den ene siden og kjøpmennene i Holland, Tyskland og England og deres utsendte skip på den andre siden. Med dette etablerte det seg et eget sjikt innenfor borgerskapet. Dette ble et ledende sjikt, som tok seg av den mest profitable delen av handelen, nemlig eksporten og importen, eller fjernhandelen. De samme borgerne etablerte seg raskt som de ledende i byen også politisk. Sammen med en fåtallig embetsstand ble de byens økonomiske, sosiale og politiske overklasse.

ROSIA ÆRI INCISA HIC EXHIBETUR A° J 1674

*Idi som er min bedste Skat.
 For en forfælt løves.
 Liden vil er sat
 Mig got af Gud befæres.*

*Domstulchen höjt herommes hand.
 Med Sandhed land-mand sig
 For dens hies Skat af sine brand.
 Dend neppre herde lige.*

*I lober jeg idffukken fis.
 Som det nu land seppomme.
 I kroncker min roes bices.
 Min vil stand Gud for fremme.*

*1. Rosia
 2. Rosia
 3. Rosia
 4. Rosia
 5. Rosia
 6. Rosia
 7. Rosia
 8. Rosia
 9. Rosia
 10. Rosia*

*1. Rosia
 2. Rosia
 3. Rosia
 4. Rosia
 5. Rosia
 6. Rosia
 7. Rosia
 8. Rosia
 9. Rosia
 10. Rosia*

En innvandrende kjøpmannsklasse

I denne kjøpmannsklassen var det utlendinger som dominerte. Som tidens ledende handelsnasjon var det Holland som rekrutterte en del av de tidligste av disse kjøpmennene. Men også andre kom - engelske, tyske, danske og fra midten av 1600-tallet fra et bestemt distrikt i danskekongens riker, nemlig Flensburg i hertugdømmet Slesvig. I løpet av 1600-, 1700- og 1800-tallet kom mange flensburgere til Trondheim, og mange av dem etablerte seg som kjøpmenn i byen. Noen av dem endte opp som overhoder for større handelsbedrifter, mens andre drev handel i mindre skala. Ifølge en beskrivelse av borgerskapet i 1708 var det da 63 kjøpmenn, og av dem var 25 flensburgere. I tillegg var det noen som var annen eller tredje generasjons innvandrere. Av de 19 som ble betegnet som 'Capitale' kjøpmenn, var alle innvandrere eller sønner av innvandrere. Fra 1708 til utgangen av 1700-tallet er det kjent 60 flensburgere som tok borgerskap i Trondheim - 50 av dem som handelsmenn. Dette var den største innvandrergruppen blant borgerskapet. Og av alle som tok borgerskap, havnet de fleste av flensburgerne i den gruppen som drev fjernhandel og kom til å høre til byens ledende.

Hvorfor slo de seg så ned i Trondheim? Mange fulgte gamle tradisjoner for å handle på Norge. Både hollendere, engelskmenn og flensburgere hadde handlet langs norskekysten helt nord til Finnmark og videre til Arkangelsk. Når de på midten av 1600-tallet heller slo seg ned i Trondheim for å ha denne byen som base

for handelen, er en viktig årsak innskjerping på den tiden av en handelspolitikk som konsentrerte handelen til byene, og forbeholdt handelen med befolkningen langs kysten for innenlandske byborgere. For å kunne drive sin handel på Norge fant en del det derfor fordelaktig å slå seg ned i Trondheim. Når nettopp flensburgerne ble så mange, kan en årsak være krigshandlinger i hertugdømmene som vanskeliggjorde forholdene der. Sett i en større sammenheng utgjorde Trondheim en utkant i et nordeuropeisk handelsnettverk, som omfattet landene rundt Nordsjøen og Østersjøen, og der handelen og også trafikken av mennesker beveget seg mellom byene i hele området. I slike handelsnettverk ser vi flere steder at det har utviklet seg kolonier av folk fra bestemte steder. En parallell har vi i utvandringen til Amerika, der vi vet at nordmenn fra samme bygd gjerne slo seg ned nær hverandre i Amerika.

Når det fortsatte å komme flensburgere til Trondheim helt frem til begynnelsen av 1800-tallet, er en viktig årsak at de første trakk flere med seg. De som slo seg ned her, opprettholdt forbindelsen med hjemstedet, handlet med slektninger og venner. De hentet læregutter hjemmefra, som så igjen etablerte seg i Trondheim som kjøpmenn etter læretiden. Forbindelsen mellom Flensburg og Trondheim ble dermed stadig fornyet, men stadig bare som en del av et mer omfattende internasjonalt handelsnettverk. Så sent som i 1804 rapporterte Christen Pram, som utsending fra den danske regjeringen, hjem fra Trondheim, at kjøpmennene helst ikke ville ha innfødte trondheimsgutter som lærlinger:

“Kjøbmændene bruge derfor og paa deres comptoirer ikke almindelig indfødte commis, de foredrage almindeligt nye mennesker fra Flensburg, som de almindeligst ere besjælede af den aand, der udgjør den virksomme og heldige kjøbmand, det er saadanne, som siden selv blive kjøbmænd”.

De flensburgske kjøpmennene

Vi kjenner navnene på mange av disse innvandrerne. Noen av dem gjorde seg mer bemerket enn andre og fikk en viktig plass i byhistorien av flere grunner. Noen av dem har også etterlatt seg arkiver.

Lorentz Mortensen Angell er en av disse innvandrerne. Han kom fra Angeln og bosatte seg i Trondheim rundt 1650. Det første vi hører om ham i byen er hans giftermål med Margrethe Hansdatter Puls i 1653. Og han var ikke første innvanderer i byen: Margrethe var datter av Hans Puls, som noe tidligere hadde innvandret fra Hamburg. Giftermålet med Margrethe skaffet Lorentz Mortensen et viktig økonomisk utgangspunkt og ga ham plass i den internasjonale eliten i byen. Fiskehandelen var utgangspunktet for Lorentz Mortensen, men han engasjerte seg snart også i kobbereksport fra Røros, og som følge av krongodssalgene etter 1660 ble han dessuten en betydelig godseier. Etter Lorentz Mortensen finnes lite annet arkivmateriale enn skifteforret-

Den driftige handelsmand Thomas Angell var barnebarn af Lorentz Mortensen Angell fra Angel, der bosatte sig i Trondheim omkring 1650. Da Thomas Angell døde i 1767, skænkede han sin store formue til byens fattige.

ningen ved hans død, men spor etter ham finnes mange steder i byens arkiver.

Den mest kjente representant for denne slekten er sønnesønnen Thomas Angell, som satte varig spor etter seg i byen gjennom sine testamentariske gaver. Da han døde i 1767, hadde han testamentert sin store formue til byens fattige. Etter hans bestemmelse ble det bygd et hus for eldre enker av borger- eller embetsstand, et mindre hus for enker og fattige av småborgerstand og et nytt hus for barna under Waisenhusets omsorg. I tillegg ble det gitt midler til skolelærere, og - ved å strekke bestemmelsene i testamentet - til nytt vannverk, til ny latinskolebygning, til sykehus og andre gode formål.

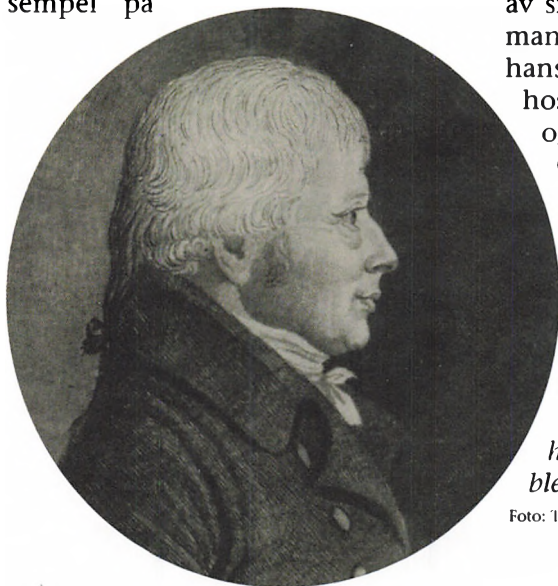
Henrik Horneman kom omtrent samtidig med Lorenz Mortensen. Han innvandret noe senere, antakelig i 1660-årene. Det første spor etter ham i byen er giftermålet med enken

Foto: Thomas Angells Stiftelser.

Anna Nilsdatter Tønder i 1669. Henrik Horneman kom fra Flensburg, fra en familie som hadde lange handels-tradisjoner, også i handelen på Norge. Også for Henrik Horneman var det fiskehandelen som var utgangspunktet, men kobber- og trelasthandel kom til etter hvert. Henrik Horneman og Anna Tønder fikk mange døtre, men bare to sønner. Den eldste sønnen etablerte seg som kjøpmann i Amsterdam etter læreopphold der og ble en viktig forbindelse både for faren og for andre trondhjemske kjøpmenn. Han er dermed et eksempel på at nettverket omfattet et større område. Døtrene ble gift med andre kjøpmenn i Trondheim, slik at det ble sagt at Henrik Horneman var svigerfar til 'halve byen'. Det finnes noe arkivmateriale etter Henrik Horneman i Statsarkivet, men mest etter sønnen Hans, som var den som førte farens forretninger videre.

Et eksempel på en senere innvanderer er Herman Hoë. Han er også eksempel på

en av de guttene som ble sendt i lære til Trondheim og deretter slo seg ned i byen. Herman Hoë kom til Trondheim i 1766 som nykonfirmert 15-åring og ble satt i lære hos den rike flensburgkjøpmannen Otto Beyer, en eldre slektning av familien. Han skrev selv i dagboka om dette:

“Ao. 1766 d. 5 May reiste ich von Flensburg ab mit Skr. H. H. Wulf nach Drontheim, abwo wir Gott Lob Ao. 1766 d. 11. Juni umb 10 Uhr Formittag anlangte, an wilchen dage ich auch in Namen des dreyeinigen Gottes meinen Dienst antrat, in welchen mir der höchste Glück und Gesundheit gnadiglich verleihen wolle”.

I Hoës tilfelle var visst økonomiske krisetider i Flensburg et poeng for at han reiste, og for at han ikke kom hjem. Broren Fedder skrev, at han forsto godt at Herman ikke ville bli kjøpmann i Flensburg, “dann du kanst auch in Drontheim glücklicher werden wie da”. Herman Hoë ble hjulpet i gang med egne forretninger av sin prinsipal Otto Beyer. Da Herman kom til Trondheim, var allerede hans eldre bror Christian der, i lære hos kjøpmann Helmer Meincke - også en innvanderer fra Flensburg. Christian døde tidlig, men Herman ble en av de betydeligste kjøpmennene i Trondheim på

Etatsråd Hans Carl Knudtzon (1751-1823) indvandrede til Trondheim i 1767, hvor han ikke alene opbyggede et af de største handelshuse i Trondheim, men også blev en central politisk aktør.

Foto: Trondheim Byarkiv.

Prospekt af Trondheim 1813 tilegnet etatsråd Hans Knudtzon, året inden Norges løsrivelse fra helstaten.

slutten av 1700- og begynnelsen av 1800-tallet, med en omfattende utenrikshandel og skipsfart, og et handelshus som ble videreført av svingersønn og sønn. Den lille dagboka er en del av handelshuset Hoës forretningsarkiv, som fyller bortimot 100 hyllemeter.

En samtidig av Herman Hoë var Hans Knudtzon, født i Bredstedt og innvandret til Trondheim i 1767, som læregutt hos en annen slesviger, Broder Brodersen Lysholm. Hans Knudtzon ble arvtaker i Lysholms bedrift, og hans handelshus ble også et av de største i Trondheim, med en betydelig handelsflåte. Knudtzon ble dessuten en viktig person i det politiske liv. Han var aktiv i begivenhetene rundt oppløsningen av det dansk-

norske fellesskapet i 1814, og valgt til det overordentlige Storting høsten 1814, som forhandlet med Sverige om de nye unionsbetingelsene.

En styrende elite

Innvandrerne sin posisjon i byen var først og fremst som økonomisk overklasse, men de etablerte seg også raskt i de styrende organer, som kirkeverger, takserborgere og lignende. Flere fra andre generasjon ble sittende helt i toppen av byadministrasjonen: Albert Angell satt som magistratspresident frem til sin død i 1705, Hans Hornemann var rådmann i en årrekke på 1700-tallet.

Posisjoner i magistraten eller blant de eligerte menn ga en maktstilling. Noen av innvandrerne forsøkte like-

vel å unndra seg de byrder som slike borgerplikter også førte med seg, nettopp med henvisning til at de var innvandrere. Henrik Meincke søkte i 1728 om fritak fra borgerlige tyngsler som kirkeverge, overformynderskap, kemnertjeneste eller lignende. Begrunnelsen var at han som ung fremmed mann ikke hadde kunnskaper verken om "medindvaanernes eller landets lov og maade". Magistraten avviste det forarget: Han var ung og frisk og "taler og skriver, som gemeenlig alle i Flensburg indfødde, god dansk". De som var født og oppvokst i Flensburg, hadde den fordel at de der hadde lært seg både dansk og tysk. Det gjorde at de raskt kunne lære seg og forstå og gjøre seg forstått i Trondheim, samtidig som de kunne kommunisere med utenlandske kjøpmenn ved hjelp av tysk. Sønnene ble gjerne sendt utenlands for å lære seg både språk og kjøpmannskap, og da ofte til Flensburg som iallfall en del av opplæringstiden.

Kjøpmennene var bare en del av eliten i byen. Embetsstanden ble mer tallrik på 1600- og 1700-tallet, og også denne andre delen av den øverste eliten i byen hadde opprinnelse utenfor Trondheim og ofte utenfor Norge. Men de kom oftest fra den danske delen av kongeriket, etter hvert med basis i utdannelse fra universitetet i København. Embetsmennene hadde mer entydig enn kjøpmannsborgerne en dansk opprinnelse, uten at det var noe bastant skille mellom disse delene av eliten. Sosial omgang, giftermål og slektskap gikk på tvers gjennom hele eliten.

Også andre innvandrere

Slett ikke alle innvandrere på 16-

1700-tallet kom til å tilhøre eliten. Men det er de som synes best i kildene. Vi finner også innvandrere som mer beskjedne kjøpmenn og som håndverksborgere. For håndverkerne var det en spesiell grunn til at det der kunne komme inn utenlandske elementer i standen. Så lenge håndverket var organisert i laug, det vil si til midten av 1800-tallet, måtte de følge de laugsregler som gjaldt i et større område som rakk sørover til Tyskland. Dette innebar blant annet at svenner etter utstått læretid skulle vandre på faget før de kunne opptas i lauset som mestere. Det kunne også bety at håndverkere slo seg ned langt fra hjemstedet - og en del av de trondhjemske håndverksmestere hadde da også en utenlandsk bakgrunn.

Det mest påfallende med innvandringen til Trondheim på 1600-1700-tallet er likevel i hvor stor grad innvandrere fra andre europeiske land etablerte seg som en elite på toppen av samfunnet. Arbeidsfolk ble også i stor grad rekruttert gjennom innflytting til byen, men da fra områdene rundt byen og særlig fra kystdistriktet, mens eliten stammet fra Flensburg, England og Danmark. ■

Litteratur

Bull, Ida: *Thomas Angell - kapitalisten som ble hjembyens velgjører*. Trondheim 1992.

Bull, Ida: *De trondhjemske handelshusene på 1700-tallet. Slekt, hushold og forretning. Skriftserie fra Historisk institutt, NTNU, No. 26*. Trondheim 1998.

Schmidt, Olaus: *Den slesvigske indflytning til Trondhjem paa 1600- og 1700-tallet. I: Norsk slekthistorisk tidsskrift, bind 3*, 1932.

Supphellen, Steinar: *Innvandrerens by. Trondheims historie*, bind 2. Oslo 1997.

Højer-nettverket i Norge ca. 1700-21

Af Ola Teige

I 2007 forsvarede historiker Ola Teige sin Ph.D. ved universitetet i Oslo med avhandlingen 'Eliten i Christianias sosiale og politiske nettverk 1680-1750'. Her inngår et afsnit om foged og materialeforvalter Peter Høyer (1677-1721) fra Højer og hans sociale netværk i Højer og Norge. Vi bringer her et ud-drag af afsnittet om Peter Høyer. Den fulde afhandling kan læses på Museum Sønderjyllands hjemmeside <http://www.museum-sonderjylland.dk/SIDERNE/museumsbutik/03-digitale-boeger.html>

[T]i han er aff vorreß egen folch och er vel lerdt och er from och skikelig i alle ma[a]der.

Karen salig Peter Boysens til Peter Høyer (1705).

PPETER HØYER FØRTE EN omfattende korrespondanse med sin familie i flekken Højer i Sønderjylland. Han var også i hyppig kontakt med sin eldre bror Moritz, som mellom 1703 og 1705 var sorenskriver i Finnmark. Gjennom sitt virke i Norge møtte brødrene mange andre fra Højer i sam-

me ærend som dem, nemlig å skape seg en karriere i det som var et mulighetenes land for en aktiv, ambisiøs og dyktig ung mann fra Sønderjylland.

Ved hjelp av bevarte breve i Høyerarkivet kan vi skimte et nettverk, hvor slektninger og bekjente opprinnelig fra Højer søkte sammen sosialt og til felles hjelp. Deres bånd til hjembyen var på ingen måte brutt, selv om de ble integrert i de sosiale nettverkene på sine nye hjemsteder. Jeg sammenligner også Højer-nettverket med lignende nettverk i Norge på samme tid, og diskuterer dette i lys av begrepet handelsdiaspora og giftemålmønstre. Et annet spørsmål som tas opp er det geografiske aspektet ved slike nettverk. Spilte sosiale bånd Høyer knyttet på hjemstedet en annen rolle enn de han senere knyttet i Norge?

Højer-nettverket

Brevene Høyer fikk fra sine søsken i Højer, Kristiansand og Finnmark omtales ofte av folk de kjente fra Højer. Flere av disse oppholdt seg i Norge og hadde kontakt med brødrene. De utvandrede Højer-beboerne var spredt rundt

Flækken Højer, som flere af udvanderne til Norge tog navn efter. Her er det et blik gennem Storegade med nr. 32 til højre.

Foto: Museum Sønderjylland, ISL-Lokalhistorie.

i hele Norge - fra Alta til Kristiansand. Det går således an å snakke om et 'Højer-nettverk' i Norge, av personer med felles opphav i Højer.

Højer var en sjøfartsby. Mange av innbyggerne tjente til livets opphold som skipperer eller mannskap på danske og nederlandske skip, en del på hvalfangstskip i Barentshavet. Handels- og kulturkontakten mellom Agderkysten og Sønderjylland var også tett. Følgelig var de ikke ukjente med norske havner. Det var naturlig at enkelte fra byen kom til å slå seg ned i Norge, et land som ga driftige sønderjyske kjøpmenn og sjøfolk gode muligheter. Flere av disse utvandrerne fra Højer tok etternavnet 'Høyer'. Når utvandrerne fra Høyer traff hverandre i sitt nye hjemland, hadde de mye til felles, ofte var de i slekt (det var kun ca. 800 innbyggere i Højer i 1700). De hjalp hverandre med jobber og forretninger. At det eksisterte en slik solidaritet kommer klart frem i brevene Peter Højer fikk fra sine søsken mens han var i Norge.

Brevmaterialet viser at Høyer holdt tett kontakt med sin familie og det som ble kalt 'gode venner' eller 'kamerater' i hjembyen. Brevene han fikk fra familien i Højer inneholdt nytt om ekteskap, fødsler og annet. Folk fra Højer som var blitt påtruffet på fremmede steder ble også nevnt. En gruppe som forekommer ofte i korrespondansen er skipperer fra byen. De tok ofte med seg brev eller pakker mellom søskene på sine reiser.

Højer-nettverket som kanal for nepotisme

Nepotisme (fra latin nepos, 'nevø') betegner favorisering av slektninger, spesielt det å sette slektskap foran

kompetanse i forbindelse med utnevnelser. Højer-nettverket ble ofte brukt til å skaffe jobber i Norge til slektninger og venner hjemmefra. Med en gang Peter Høyer ankom Christiania i 1703 ble han en del av dette eksilnettverket. Som fullmektig i Gjerd Andersens generaltollforpaktning var han i en posisjon hvor han kunne hjelpe andre fra Højer.

Ikke lenge etter ansettelsen hos Andersen fikk Høyer brev fra moren Karen Moritzdatter. Hun bad ham skaffe sønnen til Berent Feddersen en stilling i Christiania. Feddersen var rådmann og dikefogd i Højer og en god venn av familien. Denne lokale størrelsen var dessuten Peters fadder. Moren forsikret at gutten det var tale om hadde gode skussmål for sin lærdom og bad sønnen sin gjøre det han kunne: "tj du vedst vel han S Berent Feddersen haffuer veret dig til forn god". Moren var også meget fornøyd da sønnen skaffet Feddersens sønn en stilling i tolladministrasjonen. Det var hun også da han ordnet en tilsvarende stilling til nevøen til pastoren i Højer, hr. Caspar Petreaus. To år senere bad moren Peter å gjøre Petreaus og Feddersen "denne venskap" med å meddele dem hvordan det sto til med ungdommene i Norge, de hadde ikke fått noen brev. Dette var nok en mulighet for moren til å formilde kontakt gjennom sønnen og gjøre presten og rådmannen i Højer en tjeneeste. Det må hun ha tjent på sosialt hjemme i Højer. Kunne hun også innkassere materielle fordeler?

Som omtalt var Peters bror Moritz Højer sorenskriver i Alta. Familien i Højer var i stadig brevkontakt med ham. Nederlandske hvalfangerne gikk ofte innom Bergen og Finmark

på vei til fangstområdene utenfor Grønland og sjøfolk fra Højer om bord tok ved flere anledninger med brev og pakker til Alta. I august 1703 sendte Moritz broren Peter instruks om hvordan han skulle sende ham post. Om sommeren gikk den med skipene fra Bergen, mens om vinteren måtte den sendes over Stockholm og Torneå i Sverige, eller til en Peter Høyer i Trondheim. Denne navnebroren i Trondheim må også ha stammet fra Højer. I Trondheimskilder er det flere kandidater, både skipper Peter Ehmsen Høyer (født i Højer 1680, død i Trondheim 1709), og kjøpmannen Petter Pettersen Høyer bodde i byen rundt 1705. Den første er kanskje i slekt med Ehm Høyer som nevnes i 1710 og som døde i 1724.

Også Moritz ble satt under press fra

familie og venner hjemme i Højer for å skaffe jobber til sønner og nevøer. Da han dro til Alta, tok han med seg sin fetter 'lille' Lorentz Moritzen som skriver. I 1705 sa han seg villig til å ansette sønnen til Kersten Hansen i Højer. Moritz' mor Karen Moritzdatter syntes det var godt gjort, og til sin yngre sønn Peter forklarte hun om Peder Kerstensen: "ti han er aff vorreß egen folch och er vel lerdt och er from och skikelig i alle mader med god optagelße". Moren fortalte at Moritz i tillegg hadde lovet å hjelpe to av sine fettere til å få tjeneste hos 'gode herrer'.

Vi ser at familien og lokalsamfunnet i Højer forventet at begge brødrene Høyer skulle bruke sine stillinger til å begunstige slekt og bekjente med stillinger. Morens uttalelse om en

Peter Høyer kom til Christiania, det senere Oslo, i 1703, hvor han hurtigt fik etableret et nettverk. Her har den engelske maler John William Edy (1760-1820) forevignet udsigten over byen i 1800.

ungdom fra byen taler sitt tydelige språk: Moritz burde ansette ham fordi han var av deres eget folk, det var like viktig som guttens eventuelle kvalifikasjoner og moralskeandel. På denne måten hjalp brødrene familiemedlemmer direkte og de skaffet seg selv og sin familie verdifull godvilje hos autoritetspersonene i maktnettverket i Højer. Samtidig skaffet de seg også ansatte som skyldte sin stilling til dem, og fikk dermed takknemlige og lokale underordnede som sto i et klientaktig avhengighetsforhold til dem. Der én fra Højer kom, fulgte det flere etter.

Folk fra Højer i embetsverket

En arena der Peter Høyer kom i kontakt med slektninger fra Højer var i embetsverket. En rekke personer fra Højer gjorde som Peter og Moritz Høyer karriere i embetsverket, flere av dem i Norge. Også for dem var bakgrunnen fra Højer i høy grad til stede når de kom i kontakt med hverandre i private og offisielle sammenhenger.

Et eksempel på dette finner vi i 1715 da Peter Høyer som fogd i Nedenes, skrev til sin kollega i Telemark og Bamble, Melchior Høyer, angående en fangetransport. I brevet ble telemarksfogden tiltalt med "Min Sr Fætter". 'Fætter' ble i tidens språkbruk brukt om et fjernere beslektet og oftest noenlunde jevnaldrende mannlige medlem av ens familie, i tillegg til den snevrere betydningen det også har i dag. Altså var de trolig i slekt og forholdt seg til hverandre med det i minne. Melchior Høyer ble i 1723 avsatt på grunn av underslag og flyktet til Nederland. Hans kausjonist var for øvrig Niels Josten.

Et annet eksempel finner vi i 1719, da Peter Høyer fikk et brev fra Johan Høyer, toller i Moss. Tolleren tiltalte Peter Høyer på en måte som avslørte et nært bånd: "Monsieur Peter Høyer, mon tres Honore cher Amj". Senere i brevet brukte han tiltalen "Høytærende kiere Herr genante!". Jeg er usikker på tolkningen av ordet 'genante', som på eldre tysk betydde det 'nevnte', men antar at det antyder slektskap eller vennskap. Også innholdet i brevet er av interesse. Det omhandler nemlig noe gods Peter Høyers 'fetter' Hans Høyer, hadde pantsatt hos en vertshusholder i Moss. Tolleren hadde innløst det på Peter Høyers vegne, men bad nå om å få igjen pengene. Han avsluttet for øvrig brevet med å ønske at Herren ga dem et godt år og fridde dem fra de svenske!

Det er således i Høyer-arkivet flere eksempler på at en rekke personer med navn Høyer gjorde hverandre tjenester og hadde et vennskaplig forhold til hverandre. Bruk av ord som fetter og svoger og slekt viser, ved siden av fortroligheten i brevene og det felles etternavnet, at de var i slekt, eller i det minste delte en felles identitet og opprinnelse i Højer.

Folk fra Højer i kystbyene i Agder
Peter Høyer kom også i kontakt med folk fra Højer som hadde slått seg ned som næringsdrivende i kystbyene i Agder. En av disse var Hans Lydersen i Arendal, som i 1704 lånte Høyers svoger, kjøpmannen Sivert Fink, en sum penger. Fink døde i 1705 og Høyer lovet da sin søster Herle å betale gjelden for henne. Men det hele trakk ut, og var til stor skam for familien i lokalmiljøet. Lydersens far bodde fremdeles i Højer. Det kom

derfor stadig brev til Peter Høyer fra hans mor og søster med inntrengende bønner om at han skulle betale pengene til 'vår slekt' Hans Lydersen 'her av byen', noe han til slutt gjorde.

En annen slektning var 'vår svoger' Andreas Schvenichsen Høyer (1669-1750) i Kristiansand.

Der tok han borgerskap som krambodhandler i 1702. Han var også en del av Peter Høyers omgangskrets etter 1715, og opptrer ofte opp i Høyers korrespondanse i denne tiden.

Hadersleverne og Flensburgere

Vi har over sett at nettverk ser ut til å ha vært viktig for de som emigrerte fra Højer i Sønderjylland til Norge i første halvdel av 1700-tallet. Norske historikere har i liten grad skrevet systematiske sosialhistoriske studier om eliteinnvandrere til Norge i tidlig nytid. To unntak fra dette er Ida Bulls avhandling om handelshusene i Trondheim fra 1998, og Sølvi Sogners bind av Norsk innvandringshistorie i 2003.

Et annet eksempel på et innvandrernettverk i Norge finner vi på midten av 1600-tallet. I kjølvannet av krig og svenske herjinger i Danmark og hertugdømmene utvandret mange familier til Drammen og Christiania i Norge. Som omtalt skiller det seg blant disse ut en gruppe familier fra Haderslev i Sønderjylland: Stockfleth, Garman, Toller, Boyesen og Mecklenburg. Flere medlemmer av disse familiene etablerte seg som kjøpmenn og ble klienter til stattholderne på Akershus. De inntok etter hvert fremtredende roller i det norske embetsverket som offiserer, biskoper, fogder og amtmenn. De ble snart en integrert del av eliten i eneveldets

Norge. Det kan se ut som at klientforholdet til stattholderne var den viktigste faktoren i gruppens suksess. Det felles opphavet må ha vært nyttig i de uformelle nettverkene, der familie, tillit og vennskap var av stor betydning.

I en innberetning fra 1642 beklaget en skipper seg over at Haderslev-familiene kontrollerte all toll og handel i Christianiafjorden; "det kompani det er et helt svogerskap". Og det stemmer at hadersleverne ofte giftet seg med hverandre, men om dette i hovedsak kun skyldtes felles opphav, eller også at utvalget av passende embetsmenn og kjøpmenn i områdets elite var begrenset, er vanskelig å si.

Et klarere eksempel på at et nettverk med utgangspunkt i en by i hertugdømmene hadde stor praktisk betydning, finner man i Trondheim. Svært mange av de trondheimske handelshusene ble grunnlagt av innvandrere fra Flensburg. Det var allerede tidlig på 1600-tallet en livlig fiskehandel mellom Flensburg og Trondheim, og fra midten av århundret ser man at mange unge kjøpmenn derfra grunnla fremgangsrike handelshus i trønderbyen og etablerte seg i bysamfunnets handelselite. Etterkommerne til kjøpmenn som Lorentz Angell og Henrik Hornemann dominerte byen til langt ut på 1800-tallet.

Flensburgerne stod i tett kontakt med hjembyen gjennom den omfattende skipstrafikken mellom byene. De rekrutterte sine ansatte i handelshuset fra Flensburg, et stort antall handelslærlinger ble i løpet av 1700-tallet sendt til Trondheim for å få opplæring i kjøpmannskap og kontorhold. Mange av disse, men ikke

Der var flere fra flækken Højer i Sønderjylland, der slog sig ned i kystbyerne ved Kristiansand og Arendal. På maleriet fra 1800 har maleren John William Edy ladet en vandringsmand taget et hvil ved udsigten til Arendal.

alle, etablerte seg siden som kjøpmenn i Trondheim. I en fortegnelse fra omkring 1702 karakteriseres 25 av Trondheims 63 kjøpmenn som flensborgere; 20 var nordmenn (imidlertid finner vi blant flensburgerne to med etternavn Høyer, så vi kan spekulere i om betegnelsen flensborger også omfattet kjøpmenn opprinnelig fra andre steder i Schleswig/Sønderjylland).

Handelslærlingene ser ut til å ha blitt rekruttert via familieband og forretningsforbindelser. Ida Bull presenterer flere eksempler på at kjøpmennene i Trondheim ble spurt av slektninger og forbindelser i Flensburg om plasser til sønner og nevøer. Det kom også inn læregutter fra Norge, men også disse ble rekruttert på grunnlag av anbefalinger fra slekt-

ninger og forbindelser. Ida Bull fant at rekrutteringen foregikk i et nettverk som knyttet Trondheim sammen med Flensburg. Men Bull, i likhet med Sølvi Sogner, peker også på at Trondheim ikke var den eneste muligheten for kjøpmenn fra Flensburg. De hadde også faste handelsforbindelser i Hamburg, Amsterdam og en rekke andre europeiske byer.

Handelsruten mellom byene var godt etablert. Kontakt med slektninger og forbindelser i hjembyen ble også opprettholdt i handelen. I Trondheim fant flensburgerne lett personer de kunne stole på og få hjelp fra i forretninger. Slektskaps- og vennskapsbandene skapte tillit, noe som var nødvendig i utenrikshandelen på denne tiden. Kjøpmenn i de to

byene ser ut til å ha hjulpet hverandre som mellommenn og formidlere.

I denne sammenhengen kan vi også kort nevne at Finn Einar Eliassen i Mandal bys historie påviser, at det på 16-1700-tallet ankom en rekke unge sønderjyske menn til byen, som ofte giftet seg med lokale kvinner etter noen år i byen. Blant annet var det to fra øya Föhr.

Sønderjyske hjemstedsnettverk i Norge - likheter og ulikheter

I Haderslev- og Flensburg-nettverkene ser vi klare paralleller med det tilsvarende Højernettet jeg beskriver i dette kapitlet. Det kanskje mest iøynefallende er tett kontakt mellom hjemby og emigranter gjennom skipsfart.

Et annet likhetstrekk er rekruttering av underordnet personale (læregutter, skrivere, fullmektiger og lignende) fra hjembyen via familiekontakter på hjemstedet. I Højer-nettverket var prinsipalene i Norge også embetsmenn, det var ikke bare tale om kjøpmenn som for flensburgerne i Trondheim. Men måten rekrutteringen foregikk på ser ut til å ha vært relativt lik. Det å skaffe noen en jobb var en tjeneste man byttet mot en annen i et nettverk.

Kjøpmennene med bakgrunn i Flensburg hadde vedvarende og dynamiske nettverksforbindelser med slekt og venner i hjembyen, slik vi har sett de fra Højer hadde med sin hjemby. Nettverkene dannet innvandringsmønstre, det var lettere å følge i fotsporene til noen man kjente. Mønsteret ble videre forsterket av sjøfart og handelsforbindelser, i tillegg til at selv om det var tale om to vidt atskilte geografiske områder, var

Norge og hertugdømmene del av samme stat.

Det var selvsagt også ulikheter. I flensburgernes tilfelle ser vi nok et sterkere geografisk fokus på ett sted i Norge enn det som var tilfelle for Højer-nettverket. Flensburg var dessuten en større by med et velutviklet handelsliv, i motsetning til flekken Højer, som først og fremst var en sjøfartsby. Det er trolig årsaken til at folk fra Højer finnes spredt rundt som sjøfolk og kontorpersonale i hele Norge (med en konsentrasjon i kystbyene på Agder), mens de fra Flensburg i større grad var knyttet til varehandel i Trondheim. I begge tilfellene ser vi at emigranter fra byene holdt kontakt og hjalp hverandre på sine nye hjemsteder. Tillit var viktig innenfor handelen i tidlig nytid, og familiebånd og bånd fra lokalmiljøet var derfor verdifulle.

Mitt materiale om Højer griper dessuten nettverket sett fra den sønderjyske siden, i motsetning til litteraturen om flensburgerne og hadersleverne, som tar utgangspunkt i nettverkets betydning sett fra Norge. De to ulike perspektivene fører til at flere aspekter ved nettverkene kan trekkes frem og diskuteres.

Handelsdiasporaer?

Begrepet handelsdiaspora brukes ofte i nyere forskning om kjøpmenn og kjøpmannssamfunn i tidlig nytid. I historien er det mange eksempler på kjøpmannskolonier som brukte familiebånd og etnisitet for å opprettholde langdistansehandel med hjemlandet. En handelsdiaspora kan defineres som en nasjon av sosialt sammenhengende, men geografisk spredte samfunn, som har en vedvarende

kontakt med hjemlandet, og følger dets sosiale og politiske regler. Eller for å si det på en annen måte: Uassimilerte handelskolonier i fremmede land. Kjøpmenn i slike kolonier er transkulturelle meglere, som muliggjør handel mellom to ulike nasjoner. Hansaen i Bergen er et godt eksempel på en slik gruppe.

Var de tre sønderjyske nettverkene vi har sett slike diasporaer? Nei, det var de ikke. Selv om de i Norge beholdt kontakt med hjemstedet og andre emigranter, og dette var viktig for deres virke og rekruttering av ansatte, så unnlot mennene som utvandret fra Højer, Haderslev og Flensburg på ingen måte å la seg assimilere i sitt nye hjemland. De språklige og kulturelle forskjellene var små, og religionen var den samme. Det var også kongen. Norge var dessuten et stort land, i hvert fall de fra Højer var så geografisk spredt at de hadde liten mulighet til å danne et samlet eksilmiljø. På den annen side var flensburgerne mer samlet, og ser ut til å ha utgjort et tettere miljø i Trondheim.

Det sterkeste argumentet som taler mot eksistensen av handelsdiasporaer er giftemålmønsteret. Immigrantene fra de aktuelle byene var svært ivrige etter å gifte seg inn i nettverkene og den lokale eliten hvor de hadde kommet. I artikkelen 'Giftemål og familie som elitedannende faktorer i 1600-tallets Bratsberg' fra 1990 viser Øystein Rian at innvandrede menn i eliten i Norge ofte inngikk ekteskap som styrket deres mulighet til å etablere seg i den lokale eliten og gjøre karriere. Det kunne være å gifte seg inn i den etablerte lokale eliten eller eliten i en tilstøtende region. En tilsvarende strategi har Ida Bull funnet i Trond-

heim. De fleste kjøpmenn fra Flensburg, som andre kjøpmanns- og embetsmannsspirer fra Danmark og her-tugdømmene, giftet seg med kvinner fra byen. Utvandrerne fra Haderslev til Christiania tenderte i den første generasjonen fra 1620-årene til å gifte seg med hverandre. Senere ser de ut til i økende grad til ha giftet seg inn i lokale elitefamilier. Og det gikk ikke lenge før de selv utgjorde en betydelig andel av den lokale eliten.

Også utvandrerne fra Højer i Norge var del av et slikt giftemålmønster; unge menn dro ut og giftet seg der de kom. Kvinnene ser ut til oftest å ha blitt igjen hjemme. For eksempel så giftet både Moritz Høyer, hans nevø og skriver Lorentz Moritzen og Andreas Schvennichsen Høyer seg på de stedene der de fikk seg stillinger. Peter Høyer hadde flere ganger gifteplaner, selv om det aldri ble noe av. Eksempelene viser videre at inngifte i lokale nettverk på det nye hjemstedet ikke bare var en bevisst sosial strategi for eliten, men også for nivået under eliten, rekrutteringssjiktet av mindre kjøpmenn, tjenestemenn, fullmektinger og skrivere.

Innvandrerne fortsatte likevel aktivt å bruke nettverkene de etterlot seg på hjemstedet, noe materialet fra Højer klart viser.

Hjemstedsnettverk og yrkesnettverk

Kildene jeg har presentert i dette kapittelet viser at i Norge i tidlig nytid fantes en rekke aktive nettverk dannet av innvandrere. I Norsk innvandringshistorie brukes begrepet slektsnettverk om slike netteværk. Jeg synes at hjemstedsnettverk er en bedre og mer dekkende betegnelse.

Disse nettverkene var nemlig ikke bare basert på slektskap, selv om slektskapsbånd nok var de viktigste og sterkeste båndene, var også felles opprinnelse og vedvarende kontakt med hjembyen faktorer i dannelsen, opprettholdelsen og nytten av disse hjemstedsnettverkene.

Hittil er nettverkene diskutert med hjelp av det jeg kalte en helhetsstudie, ved å se på et nettverk som helheten av båndene mellom aktører i et sosialt system. La oss nå benytte den andre metoden, den egosentriske, og ta en enkelt person og se systematisk på hans nettverksforbindelser. Vi skifter altså fokus fra Højer-nettverket som helhet til slik det var hos en enkelt aktør: Immigranten Peter Høyer.

Peter Høyers hjemstedsnettverk bestod av sosiale bånd knyttet til nær og fjern slekt, familiekontakter og venner under oppveksten i Højer. Han beholdt gjennom hele livet nær kontakt med sin mor og sine søsken. Han var også ofte i kontakt med an-

dre fra Højer som hadde funnet veien til Norge. Høyer hadde også et annet nettverk dannet i Norge, det vi kan kalle hans yrkesnettverk, som bestod av bånd til hans sjef, hans ansatte og kollegaer i organisasjonen han var del av og det lokale sosiale laget han beveget seg i. Yrkesnettverket befant seg imidlertid hovedsaklig i Norge, atskilt fra hans gamle bånd i Højer.

Det var liten eller ingen forbindelse mellom Høyers hjemstedsnettverk og hans yrkesnettverk. Mellom disse var han følgelig en nettverksbro. Og siden han ikke giftet seg i Norge, og på den måten ikke skaffet seg norske lokal- og familiebånd, fikk han ikke noe hjemstedsnettverk i Norge, og de to nettverkene forble atskilte. Høyer fortsatte til en viss grad å være en 'løs fugl' i Norge i motsetning til eksemplene Ida Bull og Øystein Rian trekker frem. Andre innvandrere det er naturlig å sammenligne med, klarte det Høyer ikke gjorde, det å danne seg et hjemstedsnettverk der de slo

Trondheim set fra søsiden, malet af John William Edy i 1800.

Foto: <http://commons.wikimedia.org>

**Efter Hans Kongel. Majests. aller-
naadigste udgangne Forordning af 21 Februarij
nestafvigt / om adskillige *extraordinaire* Vaabuder i Norge/**

som tilholder enhver / af hvad Stand og Condition hand moine være/
at levere til Rodmestrene rigtige Angivelser paa hvis de efter samme allernaadigste Vaabud bør betales/
vilde enhver det herpaa Specialiter tilkiendegive og underskrive/ om de selv/ saa og hvor mange aff deres
Børn der bærer Perugver, Fontanger eller andre opsatte Sætter eller Iffe; ligemaade hvor man-
ge Tjeneste/Gold aff Mandes og Qvindes Personer/ og hvad enhver gives til Løn for hver halve
Aar/ saa og de som haver Carosser, Chaisser og deslige/ Vognet med Dække over/ samt Carioler oc Lyst-
Vaade eller Spil-/Jagter/ med halv Jordstæ angives een nemlig:

Angiver jeg underskrevne/

1. Mig Selv/ som er *indm employe, Lohant for 1. Perugve.*
2. Min Hustru/
3. Drengbørn eller lige ved dem holdes/
4. Pigebørn eller lige ved dem holdes/
5. Tjeneste Gold som bære Perugver saasom/
 1. Forvaltere.
 2. Fogder.
 3. Guldmøstiger.
 4. Skriver/Karle.
 5. Cammer-Tjenere.
 6. Præceptores
 7. Kjøbmands-Svenne.
 8. Kremmer-Svenne.
 9. Wiin-Tapper-Svenne.
 10. Handverf Svenne uden Understed/
6. Tjeneste Viger som bære Topper eller høje Sætter/
7. Mandes-Personer som jeg giver hver halve Aar Løn/ Rdt.
8. Qvindes Personer/ som jeg ligemaader giver Løn/ Rdt.
9. Til min egen oc Huses Tjeneste Carosser, Chaisser
eller deslige Vogne med Dække over.
10. Carioler.
11. Lyst-Vaade eller Spil-/Jagter med halv Jordstæ.

*ud over dato
indkommet
for sig & Løst
indtak.*

Alt forskrevne Angivelse saaledes som jeg det her ubi (kriftligen) har angiven/ og sig saaledes rigtig be-
finder/ det vil jeg alle Tider tilstaae/ og hermed bekræfte med min Haands egen Underskrivelse. —

Christiania d. d. 23de Martij. A. 1711.

Peter Høyers selvangivelse fra marts 1711, hvor
han angiver at være uden tjenestefolk.

Peter Høyer

ned. Hans sjef Gjord Andersen er et godt eksempel. Han var i omtrent samme situasjon da han innvandret ca. 1675, men giftet seg med en prestedatter og brukte hennes familie og familiekontakter som et karrieremessig springbrett. For en innfødt nordmann som gjorde karriere i hjemlandet ville selvsagt disse to arenaene nesten fullstendig flyte sammen. Men det kan innvendes at innfødte nordmenn, med bare hjemstedsnettverk, også møtte strukturelle sosiale hindringer i enevoldstidens samfunn. De hadde ikke alltid tilgang til og kontakter i maktnettverkene i København og kunne da ikke dra nytte av et yrkesnettverks fremste fordel, nemlig muligheten til å få en mektig embetsmann som patron.

Avslutning

Det inntrykket Peter Høyers brevsamling gir av hans nettverk er selvfølgelig en relativt tilfeldig innsikt i situasjonen ca. 1700-1721. Kildene jeg har benyttet kan ikke forklare endringer over tid, og i hvilken grad mine funn er spesifikke kun for perioden de dekker. Men mangelen på representativitet oppveies av det enestående øyeblikksbildet som gis av Peter Høyers sosiale nettverk i Norge og Sønderjylland.

Og bildet som danner seg etter gjennomgangen av brevene er interessant. Det ser ut til å ha vært en dynamisk interaksjon mellom de som bodde i Norge, og deres slekt og venner hjemme i Højer. Vi så hvordan både Peter og Moritz Høyer i Norge ansatte folk hjemmefra, det ble forventet fra slekt og venner at de skulle utøve nepotisme. Til gjengjeld må familien hjemme på en eller annen måte ha tjent på det. Korrespondan-

sen viser også at folk fra Højer beholdt tett kontakt seg imellom og til hjembyen, etter at de hadde forlatt den. De må ha hatt en klar bevissthet om sitt opphav, noe som ga seg utslag i at de hjalp hverandre i Norge.

Jeg mener på denne bakgrunnen at det er fruktbart å se på dette som et nettverk, som fungerte blant Højerfolk i Norge - Højer-nettverket. Dette nettverket kan sammenlignes med en rekke andre nettverk vi finner blant andre innvandrergrupper i Norge med opprinnelse i forskjellige sønderjyske byer i tidlig nytid. Både flensburgere og haderslevere holdt kontakt seg imellom og med hjemstedet. Samlet kan disse nettverkene kalles hjemstedsnettverk. Dette var selvsagt løse nettverk, skapt av historikerens ordnende blikk. Men et perspektiv som tar utgangspunkt i innvandreres hjembyer gir innsikt i handlingsmønstre og sosiale strategier, i tillegg til å synliggjøre disse nettverkene. Vi har også observert at Peter Høyer hadde to nesten totalt atskilte nettverk, et hjemstedsnettverk dannet i Høyer, og et yrkesnettverk skapt i Norge. Det er derfor etter min mening fruktbart i nettverksanalyser av slike grupper å også ta med hvilke steder og miljøer hvor slike sosiale bånd ble dannet og var aktive.

Tidligere historieskrivning om innvandrere i perioden kan gi inntrykk av at innvandrere kuttet kontakt med hjemstedet etter at de kom til Norge. Det jeg har diskutert i dette kapitlet antyder derimot at for mer ressurssterke innvandrere utgjorde nettverksbånd fra hjemstedet nyttig sosial kapital i deres karriere og virksomhet i Norge. ■

Danske forbindelser - borgmester Hans Giertsen Busch

Af Ella Anne Segtnan Johansen (Oversættelse Kim Furdal)

Mange af de sønderjyder, der kom til Norge, blev hurtigt gift ind i betydelige embeds- og købmandsfamilier, som del af et vidtforgrenet netværk, hvor arbejde og privatliv var to sider af samme sag. Her fortæller slægtsforsker Ella Anne Segtnan Johansen om et af de tidlige eksempler på en emigrant, Hans Giertsen Busch (1585-1649), der tog til Norge fra Haderslev i begyndelsen af 1600-tallet.

HANS GIERTSEN BUSCH blev født i Haderslev i 1585 og døde i Trondheim den 6. marts 1649. Han var søn af købmand i byen, Giert Busch og hustruen Anna Boldich.

Giert Busch blev født i byen ca. 1550, muligvis som søn af købmand i Haderslev, Hans Busch, der i 1554 omtales som fattigforstander, og bror til Marcus Busch, der var fattigforstander på et ukendt tidspunkt før 1591.

Moderen Anna Boldich blev født ca. 1555 ligeledes i Haderslev. Hun var datter af Hieronymus Boldich og Margareta. Ifølge kilderne skulle Hieronimus være født ca. 1520 og indvandret fra syd. Han døde den 17. april 1574. Moderen Margareta døde den 3. februar 1582.

Kilder siger, at Hieronymus var en af Haderslevs mest betydningsfulde mænd i 1500-tallet. I 1543 blev Hieronymus sekretær hos Hertug Hans den ældre en stilling som han havde frem til sin død. Hertug Hans skriver

i 1545, at Hieronymus Boldich loyalt havde tjent kongen og derefter tjent hertugen, som en tro og lydlig tjener.

Vi ser for os, hvorledes morfar til Hans Giertsen Busch, Hieronymus, gik op til det pragtfulde Hansborg, opført af bygmester Hercules von Oberberg, for at tjene hertug Hans. Men han kunne også andet, og i perioden fra 1561 til 1564 var han den ene af byens to borgmestre, en post han bestred ved sin død.

Hans Giertsen Busch gik på byens latinske skole fra 1598 til 1599. Undervisningen foregik på højtysk, og vi må antage, at Hans Giertsen Busch, da han kom til Norge, kunne føre en samtale med tyske og andre handelsfolk.

Norge i starten af 1600-tallet

I slutningen af 1500-tallet begyndte Norge at udvikle sig til et samfund, hvor bjergværker, fiskeri, skibsfart, skovbrug, industri og handel blev vigtige næringsveje. Omkring 1600 var der ca. 2.000 handelsfolk beskæftigede med udenrigshandel. Af de øvrige lande i Europa var det kun Nederlandene, hvor udenrigshandelen spillede en større rolle. Karakteristisk for situationen var Bergen på dette tidspunkt større end København.

Fra Danmark, Tyskland, Nederlandene, Skotland, England og de Nordatlantiske øer strømmede det ind med indvandrere, der ville gøre en karriere i Norge. Flere inden for de

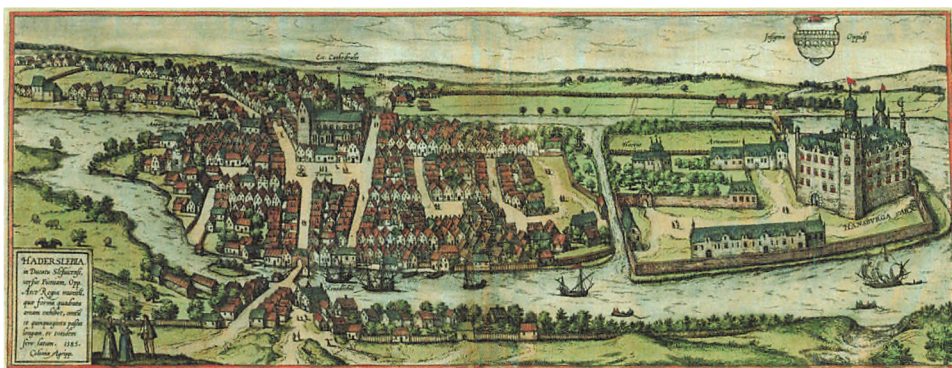

Foto: Museum Sønderjylland - Arkæologi Haderslev.

Det ældste prospekt af Haderslev fra Braun og Hogenbergs store værk om nord-europæiske byer: *Theatrum Urbium* 1585. Til højre i billedet ses Hansborg.

samme slægter, særligt fra Haderslev, bosatte sig i Norge.

Hans Giertsen Busch kommer til Norge

Trondheim, som Hans Giertsen Busch kom til, var en livlig handelsby. Både sejlede til og fra udenlandske havne, og byen var en babylonsk mangfoldighed, hvor man kunne høre flere sprog.

Fra Trondheim blev der eksporteret træ, tørfisk, salt, sild m.m., mens skibene kom ind med korn, mel, salt, tøj, vin, brændevin og andet. Bådene lå tæt ved havnen, og der var en livlig handel på Nidelva. Pakhusene lå på rad og række med små strøg mellem husene, der forbandt Nidelva med Bredegade og Krambuga. Der var en livlig trafik af både, der roede varer til og fra skibene og kajen. På gadesiden af pakhusene kunne der være salgsboder.

I byen lå der små kroer, hvor bådmandskabet kunne varme sig, drikke øl og evt. spise et måltid mad bestående af ærter og saltkød med små surdejsbrød til. Her kunne de også hygge sig med et brætspil, som hed Sin-

kadus, hvor præmien var en mønt, som lå på bordet.

Da Hans Giertsen Busch kom til Trøndelag i Norge, var han først i tyverne. En bror, Torstein, slog sig ligeledes ned i Trondheim, hvor han levede på samme tid og i dag har efterkommere.

I Gerhard Schønings (1722-1780) *Reise gennem en Deel af Norge etc.*, II, fortælles det bl.a. at: "Omkring 1610 rejste Hans Giertsen Busch fra Haderslev til Norge, og det fortælles, at han i 1610 optog et 'borgerleje' ved Nærøysund i Ydre Namsdalen, ude på en holm, som den dag i dag kaldes 'Buschholmen', og drev der en betydelig handelsvirksomhet.

Senere rejste han til Trondhjem og nedsatte sig som købmand. Han blev senere rådmand og overformynder, og fra 1635 og til sin død den 6. marts 1649, var han Trondhjems 2. borgmester. Schønning har ogsaa beskrevet Busch's gravsten paa Domkirkegaarden, østenfor Kapitlet. På Hans Busch's gravsten stod der, at han var begravet med børnene: Anders, Hieronymus, Christopher, Hans, Gertrud og Maren".

Udeliggerborger på Buskholm

Hans Giertsen Busch blev udeliggerborger på Buskholmen, fik borgerbrev og ret til at drive handel i Fjerdingsan. Ifølge Nærøy bygdebog var der tale om en stor holm ud for Marøystranden, der kunne have været en hvilken som helst holm i Nordlandsleia, hvis den ikke havde fået en skæbne, der tilfældigvis skabte historie. Den kom til at præge udviklingen i bygden og distriktet i et par hundrede år.

Holmen var måske uden navn, da den senere borgmester i købstaden Trondheim, Hans Giertsen Busch, som den første fik bevilling til udeliggerhandel på Namdalskysten. Holmen tilhørte på dette tidspunkt Nærøy præstegård og det er tvivlsomt, om der var nogen bebyggelse på stedet tidligere.

Måske var Busch en bekendt eller ven til sognepræsten Jens Christenssøn, der måske var dansk præst, så valget af "borgerleje" i forvejen var blevet aftalt.

Det afgørende for valget var, at holmen lå centralt i vigen, og der her var en god havn. Nærøy hovedkirke, som var det vigtigste samlingssted i distriktet, var tæt på, så det blev snart et stort sogn.

De første nordlandshandlere havde jekter, særlige små klinkbyggede fartøjer med opretstående stævn, tjente som såvel handelshus som hjem. Sådant var det formentlig også her. Vi ved ikke, hvornår Busch byggede sit første hus på holmen. Før det skete, var handelsvarerne i sække, tønder og kister ombord på jekten. Købmandsfamilien, som fra 1613 også var med, boede i en rummelig kahyt agter i skibet.

Efterhånden som de blev fast knyttet til stedet, opførte de hus, våningshus, krambod, ildhus, bod til tørring af fisk og stald. Der var nok problemer med vandforsyningen. Det ser alligevel ud til, at der fra midten af 1600-tallet var folk på holmen hele året.

Flere i familien flyttede hertil og hjalp skiftevis med i handelen. Sønnen Gjert var en af dem, men han fandt et bedre handelssted i Stjørna på halvøen Fosen ved indløbet til Trondheimfjorden.

En vestlænding Giert Hannekam købte bygningerne på holmen omkring 1650. Han var svigersøn til Hans Giertsen Busch, gift med Bodil (Bodil) Hansdatter Busch, og ifølge den senere norske historiker Gerhard Schøning var Giert Hansen Buschs søn Svend Giertsen Busch 'krambodsvæn' med Giert Hannekam på holmen.

Det er nævnt, at han fremlagde et regnskab for et varesalg på fire til seks tusinde rigsdaler i 1659. Denne Svend Giertsen Busch blev senere auktionsdirektør i Trondheim, hvor han døde ca. 1717. Senere blev broen mellem Marøya og fastlandet bygget tværs hen over Buskholmen. Buskholm i sundet mellem Nærøy og Vikna blev reduceret fra et vigtigt handelssted til et brofundament og dermed et eksempel på overførelsen af trafikken fra vand til land.

Det er sikkert, at holmen fik navn efter grundlæggeren af lejet, men ingen kilder fortæller, hvor længe den første Busch brugte lejet Buskholm. Alle spor efter den unge udeliggerborger fra Haderslev og det gamle Trondheim er borte. Tilbage bliver navnet som en slags mindesmærke

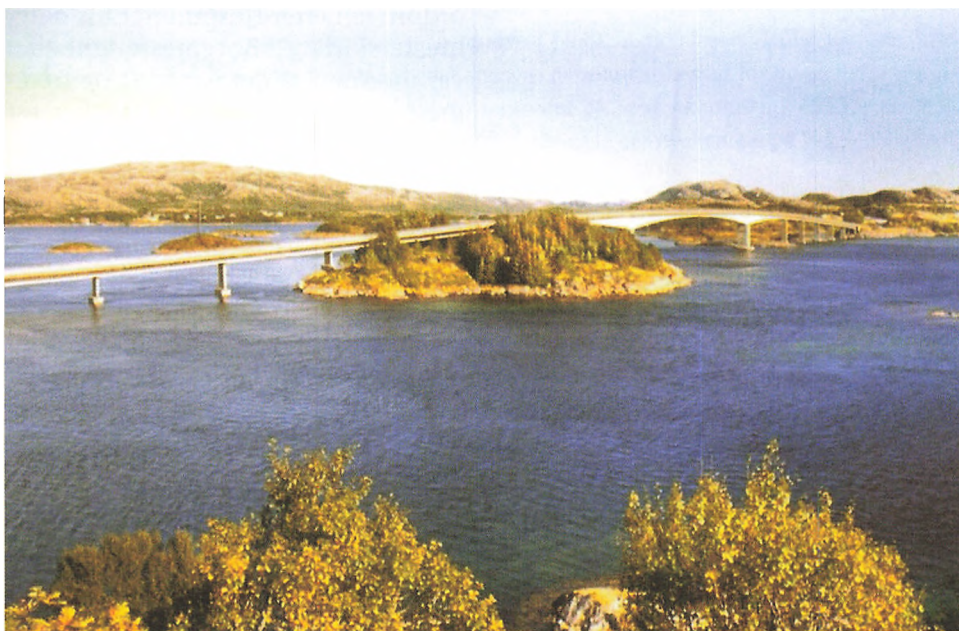

Foto: Privat.

Den nye bro tværs over Buskholm, der forbinder Marøya og fastlandet.

over de mange, som i medgang og modgang skabte historie på Buskholm.

Købmand, rådmand og borgmester

I 1613 blev Hans Giertsen Busch gift med Maren Svendsdatter, født ca. 1593 i Trondheim. Hun var datter af Svend Andersen (1563-1627) og Maren Hansdatter (død 1651).

Svend Andersen ejede en gård i Trondheim, dele af odelsgods i Verdal og Skogn og tre savbrug i Stjørdalsområdet. Han var foged 28 år i Stjør- og Verdal samt rådmand i Trondheim 1612-1613 og borgmester samme sted 1624-1626.

I 1620 betegnes Hans Giertsen Busch som tingskriver i Skogn/Stjørdal, og formentlig var han skriver/regnskabsfører hos svigerfaren Svend Andersen. I starten blev skriveren kaldt tingskriver, men fra 1600-tallet

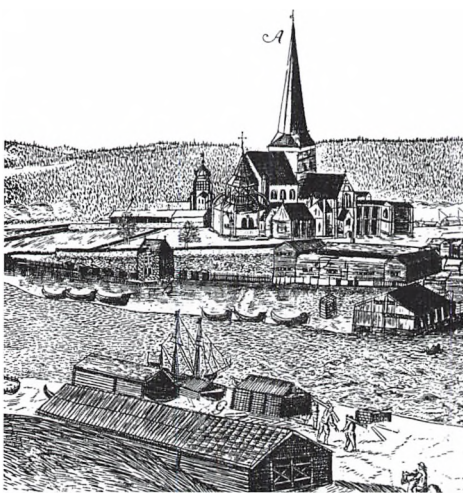
vandt navnet sorenskriver frem. Sorenskriverens position i lokalsamfundet var dog endnu ikke den, som skriveren fik i tiden efter 1660.

Hans og Maren flyttede til Trondheim senest i 1625, hvor han leverede et regnskab for Kongens tiende den 3. maj 1625.

I 1630 er Hans Giertsen Busch rådmand i Trondheim, og han nævnes som borger, da han med nogle af medlemmerne i byrådet besigtigede biskoppens residens den 24. april 1636.

På samme tid var Johan Brunsmann (død 1650) rådmand i Trondheim i perioden 1630-1644. Han var svigerfar til Gjert Hansen Busch. I perioden 1633-1635 var Hans Giertsen Busch udpeget af lensmanden som overformyndet i borgmester Anders Christensens sted.

Overformyndet var en forholds-

Udsnit af Maschius stik fra 1674, der viser domkirken. Hans Giertsen Busch's brygge lå ca. 100 meter til højre for bryggen foran domkirken.

vis ny institution i Trondheim på dette tidspunkt. Det blev indført i Norge i 1619, men det ser ud til, at embedet først blev indført i Trondheim i 1625. Der var to overformyndere, der skulle sidde i mindst fire år og være ældre ansete mænd med en god formue.

Hans Giertsen Busch var borgmester i Trondheim i to perioder. Først en kort fra 1630 til 1631 og sidst fra 1635, til han døde i 1649. I perioden 1547-1660 sad der på nær en kort periode to borgmestre i byen. I tiden fra 1624 til 1635 havde byen en ordning, hvor den ældste borgmester til fastelavn rykkede ned til at blive den yngste rådmand, den yngste borgmester blev den ældste, og den ældste rådmand blev den yngste borgmester. Dermed sad ingen længere på borgmesterembedet end to år, en ordning, der blev kaldt fastelavnsborgmester-

ordningen efter tidspunktet for borgmesterskiftet. Borgmesterembedet var ulønnet, så det var først og fremmest en prestigefyldt post for de mest velstående af byens borgere.

De to borgmesterperioder viser, at Hans Giertsen Busch ikke blot var velanskrevet i byens mest magtfulde lag, men også særdeles velstående.

Som borgmester administrerede Hans Giertsen Busch betydelige midler. I perioden 1630-1634 stod 300 rd. af Domkirkens penge således 'på rente' hos ham. I årene 1638-1640 havde Drengehuset sat 50 rd. til forrentning hos Busch. Og de var ikke alene om at bruge Busch som administrator. I 1633 testamenterede Mette Jakobsdatter sin gård ved rådhuset til sin ven og nabo Hans Busch og hans hustru Maren Svendsdatter mod, at han skænkede 200 rd. til de fattige. Dette beløb skulle forrentes med 5%.

Dette skete på et tidspunkt, hvor Trondheim, som den første by i Norge, i løbet af 1630'erne fik ordnet sit fattigvæsen efter reformationen, hvilket bl.a. gav plads til 150 fattige i byens fire nye institutioner, fattighuset, barnehuset, dårekisten og verks-huset, opdragelsesanstalten for de hjælpeløse piger og betlende kvinder.

Byens sociale geografi og familie Buschs bolig

Trondheim havde i 1680'erne ca. 4.800 indbyggere. I den første del af 1600-tallet kunne man støde på formuende og velhavende familier i et større område af byen. I den nordlige del, øst for Bredegade, finder vi byens købmænd og kapitalister, der ofte havde udenlandsk baggrund, og som kontrollerede handelen med udlandet.

Længst mod øst, langs elven, finder vi eliten i denne gruppe, en sluttet kreds, som også bestod af store godsejere, og som jævnligt blev udnævnt til rådmænd og borgmestre. Fra Brattøra og vest over boede byens talrige grupper af nordlandsfarende. Håndværksmiljøet lå omkring krydset Bredegade og Øvre Almenege, hvor man bl.a. finder guldsmede, apoteker, kirug osv. Endvidere boede de fattige i deres del af byen, og de udgjorde en betydelig del af befolkningen. I årene 1650-1700 blev mellem en tredjedel og halvdelen af de døde begravet i fattigjord (Vor Frue sogn).

Før reformationen havde Trondheim ni sognekirker, alle knyttet til St. Olav. Det meste af byens virksomhed var knyttet til kirkens forskellige institutioner, men i løbet af nogle årtier blev de fleste nedlagt, så byen stod tilbage med to sognekirker - Nidarosdomen og Vor Frue - en latinskole og lidt mere.

Hans Giertsen Buschs familie boede i Bredegade tæt på centrum mellem domkirken og Vor Frue Kirke. Her ejede han gårdene 33 og 35, der lå over for hinanden på hver sin side af Bredegade. Han ejede også gårdene Langstrand og Nubdal i Kolvereid. Gaden løb parallel med Nidelva, hvor Busch havde sin jekta, søboder og varrelager. Det var byens bedste strøg, og hans skibsbro lå kun godt 100 m til højre for skibsbroen ved Domkirken.

Familien Busch

Hans og Maren fik tolv børn, hvoraf de seks blev voksne:

1) Gjert Hansen Busch, født ca. 1614, død ca. 1661. Han blev gift med Cathrine Johansdatter Brunsmann, født

ca. 1620 i Trondheim, død 1696. Hendes forældre var Johan Brunsmann, født i Westfalen, død i Trondheim 1650, og Dorothea Bonekamp, født i Lybeck. 2) Anna Hansdatter Busch, født ca. 1616 i Trondheim, død ca. 1682 i Skogn. 3) Svend Hansen Busch, født efter 1617. 4) Markus Hansen Busch, født efter 1617. 5) Bodil Hansdatter Busch, gift med Giert Hannekam. Udeliggerborger på Buskholmen. 6) Anders Hansen Busch født ca. 1623, død på Sømna i 1696.

Hans Giertsen Busch's død

Hans Giertsen Busch døde den 6. marts 1649, 64 år gammel. Til begravelsen i domkirken mødte fra den nærmeste familie enken op sammen med to af døtrene, Anne og Bodel samt sønnerne Giert og Svend.

Gravtalen blev holdt af sognepræsten Menz Christopherssøn og blev det følgende år udgivet i København. Præsten var ikke helt uden forbindelse til Busch, men svoger til præsten i Skogn, der var gift med hans ældste datter. Talen fremhævede hans sociale engagement og arbejde for byens vanskeligt stillede (fattige, syge, forældrelose børn, tugthusfanger og andre).

Hans blev begravet i familiegraven i "den fornemme delen av ..." på domkirkegården, øst for kapitlet. Gerhard Schøning har beskrevet Busch's gravsten og i den forbindelse bl.a. skrevet, at Hans Giertsen Busch blev stamfar for en "anset trondhjemske kjøbmandsslegt".

Enken Maren Svendsdatter overlevede ham i 25 år og døde den 31. juni 1674 i en alder af knap 80 år. ■

Norske industriherrer fra Broagerland

Af Torben A. Vestergaard

Forbindelserne til Norge stoppede ikke i 1814, og i midten af 1800-tallet udvandrede flere entreprenante personer fra Broagerland til Norge, bl.a. brødrene Jebsen og Christian Petersen, hvis historie museumsinspektør på Cathrinesminde Teglværk Torben A. Vestergaard har set nærmere på.

I ÅRTIERNE OMKRING 1600 drev såkaldte 'flensborgere' lovligt handel på Finmarken. De kunne, uanset betegnelsen, også være skipperne fra Haderslev, Malmø eller andre steder. Flensborgske købmandshuse deltog både i Finmarks- og Nordlandshandelen med fisk, tran og tømmer samt kobber. Christian IV inspicerede i egen person Finmarkshandelen i 1599 og tilskrives både oprettelsen af kobberminerne i Røros og hammerværket Kobbermølle ved Flensborg i begyndelsen af 1600-årene. De stadige indgreb mod fremmede skipperes direkte handel med folk på kysten gjorde det efterhånden vanskeligt at drive Nordlandshandelen direkte fra Flensborg. Hvis man derimod slog sig ned i Trondhjem eller Bergen og søgte

borgerskab, kunne man komme ind under disse byers privilegier til at drive kysthandelen.

Flensborgfamilier blev en fremtrædende del af Trondhjems borgerskab. Angell familien kom til byen i 1650'erne, Hornemann i 1660'erne, familien Hoë i 1760'erne, Lorck i 1770'erne, og der var mange flere. Efter Københavns brand i 1728 bad Christian Ditlev lensgreve Reventlow (Sandbjerg på Sundeved) inden jul 1729 de østslesvigske havne meddele deres handelsskibes fragtkapacitet til mursten og byggematerialer. I indberetningen fra Flensborg fremgår det, at mange af byens skibe netop havde Drunthem (Trondhjem) som første destination i foråret 1730. Flensborg-

Anna Cathrine Jebsen (1818-88) fra gården Måling ved Skelde var gift med Mathias Hollensen (1818-1905) fra Mølmark og lagde navn til Cathrinesminde Teglværk ved Illerstrand. Tre af hendes brødre, Peter, Johan og Jürg blev kendte industrifolk i Norge.

familierne giftede sig ind i de lokale slægter, men opretholdt såvel internationale netværk til Hamborg, Holland og England som forbindelse til hjembyen. Det var således købmænd i Flensborg, der formidlede, at Claus Jessen Duus fra Blans, slægtning af en teglværksejer i Iller ved Broager, blev skibsfører for købmand Chr. Lorck Andersen i Trondhjem 1801-34. Hvor de sønderjyske indvandrere i 1600- og 1700-tallet var drevet af handelsinteresser, så kom der i 1800-tallet indvandrere, der også orienterede sig mod industriproduktion.

Brødrene Jebsen fra Skelde

Peter Jebsen (1824-92) fra gården Måling ved Skelde på Broagerland var lillebror til den Cathrine (1818-88), gift Hollensen, der siden gav navn til Cathrinesminde Teglværk ved Illerstrand. Peter Jebsen kom i lære som manufakturhandler hos sin storebror Jens i Sønderborg og blev siden handelsuddannet hos dennes svoger, H.C. Bocks internationale handelsfirma i Hamborg. H.C. Bock handlede især med linned-, uld- og bomuldsvarer. I 1843 blev Peter Jebsen sendt til Bergen af H.C. Bock for at sætte sig ind i de norske forhold. Her fik han i en periode arbejde hos købmand og reder Adam W. Müller og siden hos købmand F.G. Gade.

I denne industrielt interesserede tid var der stor opmærksomhed på vandkraftens muligheder, og Peter Jebsen havde et godt øje til fosserne uden for Bergen. På en af sine ture uden for byen så han Blindheimselven i Ydre Arne. Ejerne var i kirke, men efter kirketid købte han på stedet et stykke grund på begge sider af elven. Det var i 1845. Derefter opsigde han sit job

hos F.G. Gade og tog af sted på en udstur for at lære mere om bomuldsindustri. Han var i Holland, Belgien, Schweiz, Tyskland og England. I Manchester arbejdede han et halvt år i et spinderi og væveri, og her købte han maskiner til indretningen af sit bomuldsvæveri på grunden i Ydre Arne.

Peter Jebsen vendte tilbage til Bergen i 1846. Storebror Jens i Sønderborg og H.C. Bock i Hamborg hjalp med finansieringen af bomuldsvæveriet, som blev sat i drift i 1846 med 36 mekaniske vævestole, drevet af vandkraften fra Blindheimselven. Væveriet voksede hurtigt. I 1848 var der 128 vævestole. I 1849 blev der anlagt et spinderi og året efter blegeri og farveri.

Peter Jebsens yngre brødre fulgte efter deres læretid deres storebror. Johan (1827-1920) kom med i bomuldsfabrikken i Arne og oprettede for sig selv et teglværk i nærheden. Jürg (1831-1901) oprettede en uldvarefabrik i Arne. Fra 1863 blev uldvarefabrikken lagt sammen med bomuldsfabrikken, og alle tre brødre gik sammen under navnet Peter Jebsen & Co. Fra 1871 blev virksomheden et aktieselskab under navnet Arne Fabrikker A/S, senere sammenlagt med Høie, der producerede det kendte Høie sengetøj. Fabrikkerne i Arne var i drift frem til 1998.

Brødrene kunne i længden ikke enes om kompagniskabet. Johann grundlagde for sig selv en bånd- og lidsefabrik i både Norge og Sverige. Jürg købte i 1880'erne et gods i Berger ved Drammensfjorden, hvor han anlagde tekstilfabrikker til to af sine sønner. Peter Jebsen byggede i 1878-79 en ny og større bomuldsfabrik i

Peter Jebsen og familie på bådtur ved Arne Fabrikker i Haus Vig ved Bergen.

Dale ved Bergsdalelven nordøst for Bergen, Dale Fabrikker, som endnu er en af Norges største tekstilvirksomheder, kendt for norske strikvarer og leverandør til Norges olympiske skiløbere siden 1956.

Peter Jebsen begrænsede ikke sine erhvervsaktiviteter til tekstilfremstilling. Han anlagde kemiske fabrikker (jod, borsyre, sæbe) og havde interesser i Bergens Glasværk, Dokkompagniet, Gasværket, Bergens Privatbank, Petroleumsselskabet og endnu mere.

Jebsenbrødrene holdt kontakten hjem til Broagerland og tiltrak nevøer, niecer og fjernere slægtninge. For eksempel blev Peter Jebsens ældste søsters søn, Sebbe Andersen fra Smølmark (1831-92), sælger og siden leder af Arne Fabrikker. Niesen Marie, datter af storesøster Cathrine Hollensen fra

Mølmark, tilbragte flere ungdomsår i Norge hos sin engelske tante Eliza, der var gift med Jürg Jebsen. Cathrine Jebsens barnebarn Kathrine fra Mølmark kom også til tante Eliza, blev norsk gift og siden boghandler i Narvik. Peter Jebsen fik i øvrigt mange børn selv, 24 i alt fordelt ligeligt på hans første og anden kone. Johan fik ti børn og Jürg kun tre. Den norske del af Jebsen familien har udarbejdet en slægtsbog over efterkommerne fra gården i Skelde, der med de indgifte omfatter 3.000 personer fordelt over flere lande og verdensdele.

Peter Jebsens rederivirksomhed
Lige som Peter Jebsens interesser i fremstillingsvirksomhed var rettet mod den ny tids industrielle teknologier, så var også hans interesser i han-

del og transport rettet mod industri-samfundets nye muligheder for jernbane- og dampskibsdrift.

Peter Jebsen var i 1859 blevet medlem af direktionen for Det Bergenske Dampskibsselskab, som han siden blev formand for, og dermed begyndte en lang indsats i opbygningen af Norges handelsflåde. Han havde i 1860'erne parter i mere end 50 sejlskibe, men lagde sin energi i overgangen til dampdrevne jernskibe. Fra 1865 til sin død i 1892 var Peter Jebsen medejer af 55 af de 218 dampskibe, som i perioden kom ind i Bergens handelsflåde.

Peter Jebsen ønskede, at det Bergenske Dampskibsselskab skulle udvide rutefarten helt til Finmark, men der var ikke enighed i direktionen. Som modtræk oprettede han i 1862 sammen med nogle forretningsmænd fra Bergen Det Nordlandsk Finmarkske Dampskibsselskab. Det blev året efter overtaget af Det Bergenske, som dermed gik ind på at opretholde ruten Hamborg-Bergen-Trondhjem-Finmark. Peter Jebsen oprettede sit første eget rederi i 1868 som et aktieselskab. I stedet for blot at være parteejer, havde han som ejer af aktieselskaber kontrollen over de skibe, han benyttede. Flere af skibene indsatte han på faste ruter, f.eks. dampskibsforbindelsen til Belgien og England, som eksporterede svovlkis fra hans egne gruber og bragte kul tilbage til Bergen.

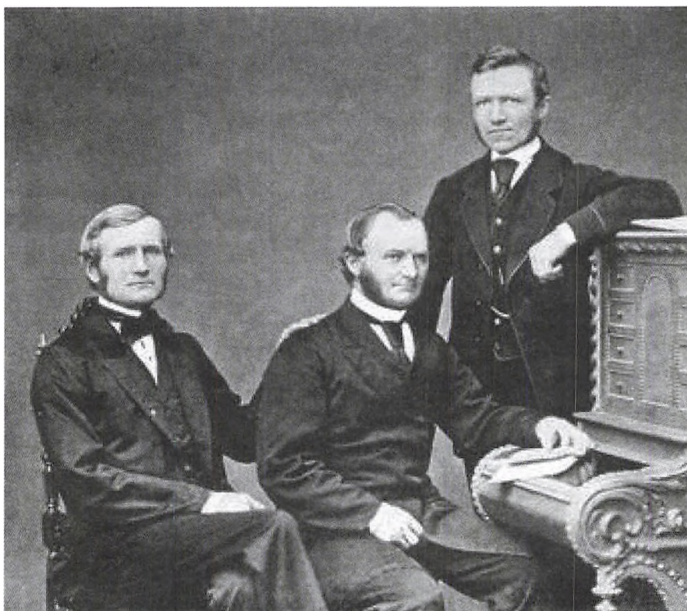
I 1871 oprettede Peter Jebsen Den norsk-amerikanske Dampskibslinie som passager- og fragtrute mellem Bergen og New York, så norske emigranter ikke behøvede at rejse til Hamborg, Bremen eller England for at få skibslejlighed. Selskabet begynd-

te med dampskibet 'St. Olaf' og udbyggede det med 'Harald Haarfager', 'Kong Sverre', og 'Haakon Adelsteen'. Desuden chartredes dampskibene 'Peter Jebsen' og 'Fridtjof' fra Norske Lloyd, der også var et Peter Jebsen selskab. Det var for den tid store skibe på mellem 1.000 og 2.400 bruttoregister-ton. Antallet af norske emigranter til Amerika faldt i 1870'erne, så fra 1876 blev skibene sat ind i anden fart bl.a. til Østen.

Offentlige hverv og jernbaner

En så foretagsom mand som Peter Jebsen påtog sig også offentlige hverv. I 1861-63 var han kommuneformand i Haus, hvor Arne Fabrikker lå. I 1864 flyttede han ind til Bergen, hvor han var medlem af bystyrets formandskab 1865-73 og fortsat medlem af bystyret til sin død i 1892. Peter Jebsen blev medlem af det norske Storting, hvor han sad i 1874-76 og 1880-82. Også Jürg Jebsen sad i Stortinget og begge brødre blev dekoreret med Sankt Olavsordenen.

I sin tid i Stortinget var Peter Jebsen en stærk fortaler for oprettelsen af Bergensbanen til Kristiania (fra 1925 Oslo), som mødte forståelig skepsis, da den ville omfatte 50 tunneler og sporlægning i højfjeldet. Peter Jebsen gik da ind på at være selvskyldnerkautionist med 200.000 kr., og fik i 1875 gennemført igangsætningen af den 107 kilometer lange strækning fra Bergen til Voss. Det var så heldigt, at Vossbanen gik gennem både Arne, Dale og Trengereid, hvor de tre brødre Jebsen havde fabrikker. Først i 1909 blev banen ført igennem til Kristiania. Også Jærbanen og Jarlsbergbanen kom gennem stortinget med Peter Jebsens hjælp. Han engagerede

*Johan (1827-1920),
Peter (1824-1892) og
Jürg (1831-1901)
Jebsen.*

*Foto fra Sigurd Grieg:
'A.S. Arne Fabrikker
1846-1946'. John
Griegs Bogtrykkeri/-
Fagbokforlaget.*

sig desuden stærkt i toldforhold, bl.a. en aftale om handelen mellem Norge og Sverige, samt toldbeskyttelse af Norsk handel. I 1866 blev han konsul for Det nordtyske Forbund og fra 1872 konsul for Det tyske Rige.

Christian Petersen fra Iller Strand
Der var andre sønderjyder end Jebsen-brødrene, der slog sig op på tekstilindustri i Norge. Christian Petersen var søn af teglværksejer Johan Petersen, Illerstrand, hvis teglværk senere blev kendt som Jomfru Petersens. Han var en generation yngre end brødrene Jebsen, født i 1858, og hans far sendte ham til Norge som 15-årig i 1873. Grunden skulle være at forhindre unge Petersens indkaldelse til tysk militærtjeneste. På det tidspunkt havde Philip Clausen, en søn til en af Johan Petersens venner, sammen med Johan Ramm, begge sønderjyder, i en årrække drevet en trikotagefabrik i Salhus uden for Bergen. Chri-

stian Petersen fik lov at komme i lære i Salhus og tog efter to år på Wirkschule Limbach, en ny trikotagefagskole oprettet i 1869 ved Chemnitz. I 1876 ville Christian Petersen besøge familien hjemme i Iller, men han blev hentet af gendarmen og udvist af Slesvig, som det ofte hændte for udvandrede unge mænd.

Efter igen at have arbejdet i Salhus i 1877-79, kom Christians fætter, Jørgen Petersen fra Mølmark, til Norge. Han havde arvet penge og kunne købe gården Wernersholm i Hop syd for Bergen med mulighed for at udnytte vandkraften i Hopsfossen. Her startede de to fætre sammen Hops Spinderi og Trikotagefabrik, J. og C. Petersen, Norges første fabrik for finere trikotage. Christian Petersen lod sig købe ud af samarbejdet i 1886 og stiftede sammen med skibsbygger Dekke trikotagefabrikken og uldspinderiet Petersen og Dekke (PEDEK) på værftsområdet i Bergen. Den blev

Norges største fabrik af sin art og fik guldmedalje på Den store nordiske Udstilling i København 1888.

I 1896 havde Christian Petersen købt Eidsvåg Mølle og startede som sit eget personlige foretagende en uldvirksomhed med bl.a. kjolestoffer. Også den blev en betydningsfuld virksomhed med 120 ansatte i 1918. Lige som Jeb-sen brødrene imødegik Chr. Petersen den svenske opsigelse af mellemrigsloven og toldfrihed mellem Norge og Sverige ved at oprette fabrikker i Sverige, bl.a. i Borås. Chr. Petersen trak sig tilbage fra Petersen og Dekke og Eidsvåg Fabrikker i 1939, men Eidsvåg var i drift indtil 1970'erne.

Christian Petersen var medlem af Bergens bystyre i 1899-1901 og 1914-16. Han sad i det norske storting 1922-24 og var socialt engageret i foreninger og institutioner, lige som også Peter Jebsen havde været det.

Bergensfonden

Der var endnu flere udvandrere til Norge fra Broagerland end her kan opregnes. To af Peter Jebsens søster-sønner, ud over den nævnte Sebbe Andersen, kom også til Bergen. Der nævnes Peter Hansen, Broager, Andreas Andersen fra Dynt, Hans Hansen fra Nejsgård og Johan Petersen fra Mølmark, bror til Chr. Petersens kompagnon i Hops, Jørgen Petersen. De bevarede alle forbindelsen hjem og gav lærepladser, beskæftigelse eller ferieophold til deres yngre slægtninge hjemme fra Broagerland.

Sønderjylland havde mistet mange mænd i Første Verdenskrig, og erhvervene havde lidt under de mange tusinde indkaldtes fravær. Der var f.eks. mange af Broagerlands teglværker, der ikke kom i gang igen efter kri-

gen. I 1918 fik Peter Hansen den idé at oprette en socialt velgørende fond til fordel for folk på Broagerland. Bergensfondet til Broagers vel blev oprettet i 1919, og de øvrige norske fra Broager eller deres efterkommere bidrog til fondskapitalen, der blev på 28.000 kr.

Bidragyderne var børnene af Peter Hansen, Peter, Johan og Jürg Jebsen og Andreas Andersen samt Chr. Petersen og hans fætter Jørg. Petersen. Der blev nedsat en uddelingskomite på Broagerland, som siden uddelte årlige støttebeløb til enker og værdigt trængende på Broagerland. En særlig detalje var fattiggården, hvor beboerne ikke fik sukker og tobak i forplejningen. Broagerfondet besluttede i 1923 at give hvert af de kvindelige fattighedsmedlemmer 1 1/2 pund sukker og hvert af de mandlige medlemmer et kvantum røg- eller skråtobak om måneden. Bergensfondet bestod indtil 2005.

Vejen til Norge

Norgesfarerne rejste af forskellige grunde, men når de var så mange, må der også være fællestræk, der forklarer det. At mange søgte ud, var i sig selv en nødvendighed, når der på fødegården var mange søskende, og ikke alle kunne overtage den. At få en handelsuddannelse var en god mulighed, hvis man havde social ambition om ikke at blive ringere stillet, end man var på gårdene. Med en handelsuddannelse var vejen kort ind i det internationale handelsmiljø, der via Flensborg og Hamborg allerede havde forbindelser til Bergen og Trondheim. Det har også været en fordel, at man netop i Slesvig havde både dansk- og tyskkundskaber, og dermed kunne begå sig internatio-

S/S 'Peter Jebsen' på 1248 BRT tilhørte Peter Jebsens selskab Norske Lloyd og blev i 1873 chartret af Den norsk-amerikanske Dampskibslinie. Peter Jebsen havde andel i 55 af 218 dampskibe, der kom ind i Bergens handelsflåde fra 1865 til 1892.

nalt i handelsmiljøerne i en stor del af Europa. Hvis et firma i Hamborg skulle have plejet sine forbindelser til Norge, så ville nordslesvigerne med dansk kundskaber, om også det var sønderjysk, have et sprogligt kort på hånden, der gjorde det lettere at begå sig i netop Norge. Det er endelig også tydeligt, at når forbindelsen først var til stede, så fulgte mange andre udvandrere med, fordi familie og bekendte allerede var deroppe. ■

Litteratur

Ask, Øvind: *Lærlingen som blev industrigerne*. Bergens Tidende, 4. februar 2005.

Bull, Ida: *Immigrating Merchants to Trondheim in the 18th Century - Intermediaries between Europe and the Trondheim Hinterland*. I: *XIV International Economic History Congress, Helsinki, Finland, 21. til 25. august 2006*.

Herfindal Johannesen, Marianne: *Pionéren Peter Jebsen*. I: *Bergens Tidende*, 5. maj 2008.

Jebsen, H.C.: *Chronik der Familie Jebsen*. 1928. Maskinskrevet manuskript i Teglværksarkivet, Museum Sønderjylland - Cathrinesminde Teglværk. *Norsk Biografisk Leksikon*.

Petersen, Lauritz: *Danske foregangsmand i bergensk dampskibsfart - Peter Jebsen, William Hansen*. I: *Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg. Årbog 1966*: Side 211-223.

Lille Frø

Jakob Martin Strid: *'Æ Lille Frø å synnejysk'*. Lyt & Læs fra Gyldendal, app, 2010, opdateret maj 2011 på sønderjysk. Købes via iTunes Store eller App Store. Download til iPad, iPhone eller iPod Touch. Pris: 25 kr.

Børnebogen af Jakob Martin Strid om den lille frø, der lander hos en frø-familie i et meteor, findes også som app, hvor læseren selv kan bladre og få læst bogen højt. Og altså ikke kun på rigsdansk, men også i en version på sønderjysk.

Frø-familien er meget glad for det nye lille frø-familiemedlem, som de døber Lille Frø. Men det viser sig hurtigt, at Lille Frø er slem - galt slem. Lille Frø får så megen skældud, at det til sidst bliver nok, og han beslutter at drage ud i verden, når han nu ikke bliver skønnet på derhjemme.

Historien, som ender godt, er overordnet den helt klassiske om, at man ikke behøver at være perfekt for at blive elsket af sin familie. Jakob Martin Strids sprog flyder let og ubesværet, og hans tegninger fremstår meget underholdende. Begge dele er testet af et barn (anmelderens datter; bogen henvender sig til børn i alderen fire år og opefter), og har umiddelbar appel, både til lattermusklen og til moralermusklen. Bogens pointe er nem at forstå.

Det gælder især, når den bliver formidlet så fornemt af skuespiller Lars Thiesgaard på sønderjysk. Han er ifølge information på app'en, 'æ bochhandles søn fra Graasten'. Lars Thiesgaard formår at hæve underholdningsværdien af bogen om Lille Frø til nye højder med det charmerende tvist, historien om Lille Frø får i sønderjysk sprogtonen i app'en. En fornøjelse for voksne og børn - som selv kan få læst bogen højt ved blot at bladre på skærmen. Denne anmelders datter har 'læst' bogen igen og igen - og fniser stadig hver gang over Lille Frø's uartigheder, som får en helt særlig volumen i den sønderjyske sprogdragt. Den voksne anmelder fornøjer sig også over, at tekst i app'en, omtale af app'en i iTunes Store og App Store, samt information i selve app'en, står på synnejysk - det er gennemført!

Birgitte Thomsen

Eiderstedt

Albert Panten m.fl. (red.): *'Eiderstedt. Eine landeskundliche Bestandsaufnahme im Raum St. Peter-Ording, Garding, Tönning und Friedrichstadt'. Landschaften in Deutschland Werte der deutschen Heimat, Band. 72. Köln, Wiemar og Wien 2013. 388 sider ill. Pris: 29,90 Euro, ca. 225 kr.*

Tyskland er et land af hjemstavne. Mens vi i Danmark dyrker lokalhistorien og folket, så dyrker man i Tyskland hjemstavnen som en del af den tyske nationsforståelse. Der er altså gode grunde til, at forlaget Böhlau i samarbejde med Leibniz-Institut für Länderkunde e.V. og Sächsische Akademie der Wissenschaften zu Leipzig udgiver serien Landschaften in Deutschland Werte der deutschen Heimat. Tidligere har man udgivet bøger om bl.a. Saalfeld, Thüringer og Bitterfeld, og i bind 72 er turen kommet til Eiderstedt. Tanken er ikke ny. Allerede i mellemkrigsårene udsendte Leipziger Brandstetter Verlag 30 bøger om tyske hjemstavne med titlen 'Heimatbücher deutscher Landschaften', som i 1930, der skulle styrke en national identitet. Et projekt som blev efterlignet i Danmark.

Det er der kommet et rigtigt godt resultat ud af uden forgængerens eksplicitte tilgang til det tyske nationale projekt. Som en rigtig hjemstavnsbog kommer 'Eiderstedt' rundt om alle de emner, der hører med til en hjemstavnsbog, lige fra landskabets geologi over naturen, historien, forvaltningen, erhvervslivet og kulturen for ikke at forglemme en systematisk beskrivelse af de enkelte steder på Eiderstedt. Det gøres kompetent og særdeles grundigt. Teksterne er helt overvejende skrevet af lokale kræfter som bl.a. Thomas Steensen, Albert Panten og Horst Hoop.

De 388 sider med tætpakkede informationer kan tages med på en tur, selv om den gode papirkvalitet kun gør bogen slæbbar, og den lige så tætpakkede tekst nok mere lægger op til studier i et læsemøbel. Man kunne nok have ønsket sig en lidt større og mere læsevenlig skrifttype suppleret med flere illustrationer. Der er rigeligt med motiver i landskabet.

Et meget spændende hul i jorden

Af Martin Abrahamsson

I snart 20 år har man kunnet besøge Gram Lergrav som en formidlet og beskyttet geologisk besøgslokalitet. Den gamle lergrav modtager knapt 8.000 gæster hvert år, besøgende, som hjemmefra har bestemt sig for i et par timer at beskæftige sig med det liv, som rørte sig på stedet for ca. 10 millioner år siden.

Langt størsteparten af gæsterne kommer naturligvis fra nærområdet, landsdelen og regionen. En betragtelig del kommer fra vores nabo i syd, og en anden større fraktion af museets besøgende kommer lidt længere borte fra, nemlig fra Holland. Af og til dukker der besøgende op fra mere eksotiske steder. Denne lille artikels forfatter besidder en medalje overrakt af direktøren for Beijings skolevæsen som påskønnelse for en vellykket rundvisning en råkold novemberdag i slutningen af sidste årtusind.

Ikke mange af afdelingens gæster takker nej til at gå ned i lergraven for at søge efter fossiler, hvilket betyder, at rigtig mange par øjne igennem årene har gransket det gråsorte svovlglutende Miocæne ler for om muligt at kunne finde en hjatand eller måske en knoglestump.

Det er med tiden blevet til adskillige spændende fund, hvorom der i nogle tilfælde er blevet berettet på denne side: En underkæbe af en næbhval, fem halshvirvler af en lille tandhval, to fugleknogler, to sjældne snegleskaller, uanselige smådyr, som mosdyr og havbænkebidere, samt adskillige hjatænder.

Nogle af disse fund hører hjemme i dyregrupper, hvorfra vi tidligere har set fund. Derfor er det altid meget spændende, når der dukker noget nyt op.

Det skete den 2. juni i 2012, hvor Museum Sønderjyllands børneklub, HiKuNa, var på besøg i lergraven, og der pludselig lyder det udbrud, som alle egentlig går og venter på: "Nøjj! Hva' er det?"

Et næsten seks cm langt, sort, men også skinnende aftryk dukkede op i de adskilte lerklumper. En skal af en blæksprutte! Noget, der lignede en lille sepiaskal, som vi kender fra strandene på Rømø og Fanø, lå og glimtede skælmsk i det mørke ler.

Stykket blev indleveret til bedømmelse som Danekræ, hvilket det blev anerkendt som i løbet af 2013, fordi der aldrig tidligere har været fundet blæksprutterester i Danmark fra Sen Miocæn tid, for ca. 10 millioner år siden.

Vi kan atter en gang takke en af vore gæster for at have bidraget med et meget specielt fund fra det gamle ler. Vi er meget spændte på, hvad det næste er, der bliver fundet. ■

En 10 millioner år gammel blæksprutteskal, som meget ligner de sepiaskaller, vi kender fra Nordsøen i dag. Ca. 5,5 cm lang.

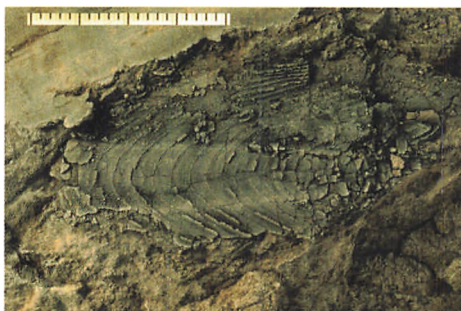

Foto: Sten Lennart Jacobsen, SNM.

- Arkæologi Haderslev**
27. sep. - 9. nov. 'En kriger kommer hjem' - En krigergrav fra jernalderen og dens historie gennem 2000 år.
- Bymuseet i Haderslev**
3. okt. - 31. mar. 2015 'Kjoler i 400 år - 1500-1900' - Kjoler fremstillet af Anne Loessl, Glücksborg.
- Cathrinesminde Teglværk**
26. sep. - 26. okt. 'Hans Munk Hansen - Arkitekt i fire verdensdele' - Fotografier, inspirationer, skitser, projekter.
- Oldemorstof, Bov**
1. apr. - 31. okt. 'Folkeskolen 200 år' - Lille særudstilling i anledning af folkeskolens 200-års jubilæum.
2. maj - 31. okt. 'Påklædningsdukke i Tyskland og Danmark'.
- Kunstmuseet Brundlund Slot**
6. sep. - 11. jan. 2015 'Svend Wiig Hansen - Gigant'.
- Sønderborg Slot**
12. apr. - 26. okt. 'Mennesker i krigen - 1864'.
- Kulturhistorie Tønder**
21. jun. - 6. apr. 2015 'Troens landskab' - religion i Vestslesvig før og nu.
2. okt. - 19. jan. 2015 'Broderede bogstaver' - Broderede digte møder museets navneklude.
- Kunstmuseet i Tønder**
5. apr. - 2. nov. 'Hans J. Wegner. Et nordisk designikon fra Tønder'.
- Drøhses Hus, Tønder**
29. mar. - 30. dec. 'I tråd med tiden' - Kniplingshistorie fra 1900 til i dag.
29. mar. - 30. dec. 'Løver, kroner og monogrammer' - Grev Axel af Rosenborgs kniplingssamling.
29. mar. - 30. dec. 'Fra storhed til forfald' - Om kniplingsindustrien i Sønderjylland fra 1600- til 1800-tallet.
- Højer Mølle**
1. apr. - 31. okt. 'Det daglige brød' - Mel, brød og bagning gennem 2000 år.
- Skærbæk Museum**
1. maj - 31. okt. 'Lakolk før og efter dæmningen'.
- Naturhistorie og Palæontologi, Gram**
Indtil 23. dec. 'Dinosaurer - en forsvunden tid?' - Udstilling med et stort antal afstøbninger af dinosaurer, havreptiler og fodspor mv. af hvirveldyr, som levede på vor jord for meget længe siden.
- Hjemsted Oldtidspark**
11. jul. - 26. okt. 'Snapshots fra den sønderjyske vestkyst' - Udstilling med fotografier af fredede fortidsminder.
- Bliv løbende opdateret på*

fortsat fra side 287

Det danske mindretal omtales også i Steensens historiske gennemgang. Her kan man i forbindelse med omtalen af mindretallet i 1930'erne bl.a. læse følgende: "Die dänische Minderheit konnte sich aber die Schwärmerei der Nationalsozialisten für alles 'Nordische' zunutze machen. Sie entging dem Verbot. Ihre Mitglieder waren von der Zugehörigkeit zu NS-Organisationen wie HJ und BDM entbunden, mussten jedoch Arbeits- und Militärdienst leisten" (side 92). Mener Steensen virkelig, at det danske mindretal i 1930'erne var kryptonazister? Det er en ikke særlig klædelig bemærkning i en i øvrigt sober gennemgang af landskabets historie.

kf

Breve fra hjemmefronten i 1916

Louise Klinge (red.): 'Marias breve - brevsamling fra 1. Verdenskrig af Maria Rasmussen'. Historisk Arkiv for Haderslev Kommune 2013. 181 sider, ill. Pris: 150 kr.

Maria blev i 1903 gift med gårdejer Jens Rasmussen, og de havde fire sønner, da krigsudbruddet kom i 1914. Jens måtte forlade hjemmet og overlade bedriften af den store gård til sin kone, en forvalter og et par karle, senere i krigen også med hjælp fra russiske krigsfanger. Ægteparret skrev flere gange om ugen breve til hinanden i lighed med talrige andre sønderjyske krigsdeltagere og deres hustruer. Ofte er det dog udelukkende brevene fra fronten til hjemmet, der er bevaret, da soldaterne kun sjældent havde muligheder for at opbevare de breve, som de modtog. Men i dette tilfælde er brevene fra hjemmet bevaret, da de med jævne mellemrum er sendt tilbage til hjemmet, og det berettiger i høj grad denne udgivelse. Korrespondancen omfatter, jævnfør forordet, post fra alle krigsårene, men det er kun fra 1916, at så godt som alle breve fra Maria er bevaret. Redaktøren har derfor valgt at koncentrere kildeudgivelsen om

dette ene år. Det er forståeligt, men som læser sidder man alligevel med et stort ønske om at læse alt. Det fremgår ikke, hvor mange breve fra begge ægtefæller, samlingen omfatter, eller hvorvidt de er i privateje eller i Historisk Arkiv i Haderslev.

Marias breve skildrer levende træk af hverdagslivet i et velhavende gårdmandsmiljø og giver tillige en medrivende indsigt i en soldaterhustrus savn, bekymringer, håb og omsorg. Det sidste kommer til udtryk i de utallige pakker, der sendes i en lind strøm flere gange om ugen fra gården til ægtemanden i Galicien. Pakkerne indeholder alle mulige fødevarer fra medisterpølse og rullepølse til andesteg og brunkager. Da udgivelsen sigter på at belyse kvindeliv under Verdenskrigen, er der kun gengivet enkelte breve fra Jens Rasmussen, der var hestepasser på Østfronten, og de giver et billede af livet bag fronten, ikke i den yderste række.

For Maria spiller gudstroen en central rolle, og hun finder stor trøst her, da hendes nytødte datter dør i marts, før Jens er nået at komme hjem på orlov. For ham er det slemt at være langt væk, når sorgen rammer familien hårdt, og når hustruens savn bliver så klart udtrykt i brevene. I december 1916 er han langt nede og skriver, at han er ved at blive hård i sine tanker, "men hvordan kan det være anderledes. Her gør vi vores pligt hver eneste dag, er soldat i fem år uden en time i straf og skal behandles som anden klasse, og desuden er den føde, som vi får, der rene sprøjt ... Jeg synes også overfor Gud, er jeg ved at blive mere sløj, og det er jeg mest bange for af alt ...".

Selvom Marias breve i sagens natur mest må afspejle hverdagens trivialiteter, så er bogen alligevel fængende som miljøskildring. Det er dog et savn, at der indledningsvis ikke kort fortælles om gården, der jo i høj grad er omdrejningspunktet for brevene. Ligeledes ville det have været nyttigt med en oversigt over de personer, der oftest omtales i brevene.

Inge Adriansen

GRÆNSEFORENINGEN

FOR EN ÅBEN DANSKHED

- Demokrati, ytringsfrihed og ligestilling gælder for alle, også i forholdet til mindretal.
- Forankring i egen kultur er en forudsætning for at have forståelse for andre kulturer.
- Kulturelle mindretal er en vigtig ressource i et demokratisk samfund.
- Dansk sprog og kultur styrkes i mødet med andre sprog og kulturer.

Du er velkommen til at kontakte din lokale formand/kontaktperson:

Povl Solmer Frank
Svanevej 4
6500 Vojens

Kirsten Fanø Clausen
Brobølvej 7
Blans
6400 Sønderborg

Jens Andresen
Tingvej 2
6535 Branderup

Andreas Brandenhoff
Vollerupvej 45
6392 Bolderslev

Det er Grænseforeningens formål at støtte danskheden i grænselandet, særligt syd for grænsen, at udbrede kendskabet til grænselandets forhold samt at bevare og styrke dansk sprog og kultur.

Tlf. + 45 33 11 30 63 • info@graenseforeningen.dk • www.graenseforeningen.dk

Lykkens gudinde i Haderslev

Af Mogens Hansen

I BADSTUEGADE 16 I HADERSLEV, i en niche over indgangsdøren, står en statue af lykkens gudinde, Fortuna. Den er helt hvid, og man fristes til at tro, at den er fremstillet af marmor.

Men synet bedrager. Der er tale om støbejern. En række helt tilsvarende figurer kendes som del af en serie norske jernovne, 'kakkellovne', kaldet figurovne, der alle er fremstillet på Næs Jernværk i Holt i Syd Norge i perioden 1822-1827.

Ejendommen i Badstuegade er opført i 1821 af knappemager Andreas Petersen eller dennes sønner købmand og tobaksfabrikant Claus Petersen og advokat L.C. Petersen. Skulpturens placering må være planlagt fra begyndelsen ved husets opførelse, og den er leveret fra Norge kort efter. Der kendes en lille række af identiske figurer, der dog i alle andre tilfælde er placeret på en firkantet jernkasse, som var den egentlige ovn med indfyringslåge og kammer til brændsel, mens der op igennem figuren går et rør, der fra nakkens føres ind i skorstenen. Røgen i røret har bidraget til at opvarme figuren og dermed øget effekten.

Figuren er skønmæssigt kun fremstillet i 20-25 eksemplarer. Det er lavt sammenlignet med serier af andre norske jernovne. Der kendes i alt 12 bevarede ovne, otte i Norge og to i Sverige samt to i Danmark.

Den ene er en ovn indkøbt til bispegården i Ribe i perioden 1822-1825. Denne ovn har haft en lidt omtumlet tilværelse og er en gang før 1932 indgået i Antikvarisk Samling, Ribe (i dag Sydvestjyske Museer).

Den anden danske ovn stod i Vestergade 76 i Odense indtil 1932,

hvor den i forbindelse med bygnings nedrivning blev overtaget af Museet Møntergården (i dag Odense Bys Museer).

Om den norske eksport af jernovne har vi ikke nogen systematisk indsamlet viden. Vi kan se af bevarede toldpapirer, at der kommer en del ovne til Vendsyssel og til København, men at der også med jævne mellemrum omkring 1800 lodsedes norske 'jernvarer' i Ribe. Ellers er det ikke overraskende, at den overvældende del af de støbejerns-ovne, der er bevaret i Sønderjylland i dag, er importeret syd fra.

Skulpturen er fremstillet på grundlag af en romersk kopi af en græsk skulptur uden bevarede arme. Den romerske kopi var ejet af Glyptoteket i München. Der kan iagttages en strop fra højre skulder ned under venstre bryst. Stroppen er uden tvivl resterne af et pilekogger, og dermed kan det fastslås, at der oprindeligt er tale om den græske gudinde for jagt og natur, Artemis.

I München er der blevet fremstillet en gipsafstøbning, som er sendt til København, hvor billedhuggeren Bertel Thorvaldsen forsynede den med arme og et overflødhedshorn, symbolet på Lykkens gudinde, Fortuna. Denne 'forbedrede' skulptur er sendt til Norge, hvor den har dannet grundlag for en helt særlig støbejernsproduktion af jernovne, hvoraf én fik en unik rolle som skulptur i Haderslev. ■

Litteratur

Hansen, Mogens: Fortuna - Lykkens gudinde som 'kakkellovn'. *Fra Ribe Amt 2007*, side 29-34.